

KS. JÓZEF WOŁCZAŃSKI – KRAKÓW

PEŁNA EDYCJA ZACHOWANEJ KORESPONDENCJI KARDYNAŁA EDMUNDA DALBORA Z ARCYBISKUPEM JÓZEFEM BILCZEWSKIM

1. Wprowadzenie

W spuściznie archiwalnej św. abp. Józefa Bilczewskiego¹ zachowała się kolekcja listów prymasa Polski kard. Edmunda Dalbora² adresowana do Lwowa na ręce łacińskiego metropolity, a korespondencja zwrotna przechowywana jest w Archi-

KS. PROF. DR HAB. JÓZEF WOŁCZAŃSKI – Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie. ORCID: 0000-0001-6210-14110.

1. Bilczewski Józef (1860-1923) – święcenia kapłańskie w 1884 r. w Krakowie, dr teologii, w 1890 r. habilitacja na Wydziale Teologicznym UJ, 1891-1900 prof. teologii dogmatycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego, w roku akad. 1900/01 rektor uczelni, 1900-1923 arcybiskup metropolita lwowski ob. łac., protektor budowy kościołów i rozwoju sieci parafialnej, animator kultu Eucharystii, Matki Bożej i świętych, propagator akcji katolicko-społecznej, patriota, autor naukowych publikacji z dziedziny teologii i archeologii wczesnochrześcijańskiej, beatyfikowany w 2001 r., kanonizowany w 2005 r. *Błogosławiony Józef Bilczewski arcybiskup metropolita lwowski obrządku łacińskiego. Sesja naukowa na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków 4-5 czerwca 2002*, red. J. Wołczański, Kraków 2003, passim; informacje własne autora.
2. Dalbor Edmund (1869-1926) – święcenia kapłańskie w 1893 r. w Rzymie dla archidiec. poznańskiej, dr prawa kanonicznego, 1890-1901 wykładowca prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym w Gnieźnie, 1901-1915 kanonik gremialny Kapituły Metropolitalnej w Poznaniu, 1915-1926 arcybiskup metropolita gnieźnieńsko-poznański, prymas Polski,

wum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Hierarchowie reprezentowali różne prowincje kościelne i geograficzne: pierwszy z wymienionych pełnił funkcję pasterza Kościoła lwowskiego na południowo-wschodnich rubieżach ziem polskich, drugi zaś – Kościoła gnieźnieńsko-poznańskiego w Wielkopolsce. Urodzeni i wykształceni w różnych, odmiennych od siebie pod względem tradycji oraz aktualnych realiów społeczno-politycznych warunkach, posiadali zbliżoną wrażliwość na kwestie kościelno-religijne i narodowe pod jarzmem zaborów austriackiego i pruskiego.

Pierwsze udokumentowane ślady obustronnych relacji sięgają jesieni 1915 r., kiedy to metropolita lwowski przesłał listowne gratulacje ks. Dalborowi z okazji konsekracji na stolicę arcybiskupów gnieźnieńskich i poznańskich. Reakcja adresata okazała się nader pozytywna: wyrażała bowiem nie tylko wdzięczność za pamięć, ale i dyskretną nadzieję na współpracę z biskupami całej Galicji³.

Do pierwszego osobistego kontaktu pomiędzy obu hierarchami doszło dwa lata później, wiosną 1917 r., w Warszawie w czasie obchodów 100. rocznicy erygowania 12 III 1818 r. bullą Piusa VII *Militantis Ecclesiae* archidiecezji warszawskiej, a kilka miesięcy później bullą *Ex imposita nobis* z 30 czerwca 1818 r. metropolii⁴. Do Warszawy pod zaborem rosyjskim udała się delegacja biskupów galicyjskich w składzie: abp Bilczewski (Lwów), bp Adam Stefan Sapieha (Kraków), abp Józef Teodorowicz (Lwów) i bp Leon Wałęga (Tarnów)⁵. Goście spędzili w Warszawie kilka dni: od 9-12 marca 1917 r. Wskutek interwencji abp. Bilczewskiego zaniepokojonego nieobecnością na liście zaproszonych hierarchów prymasa Dalbora, pospiesznie spowodowano jego przyjazd. Doszło najpierw do konferencji Episkopatu Królestwa z udziałem delegacji biskupów galicyjskich i kościelnej prowincji gnieźnieńsko-poznańskiej, a później celebrowano uroczystości kościelne. Abp Bilczewski zanotował w dzienniku: „Chwila jedyna... Z duszy rwała się wciąż modl[itwa]: ut unum sint, ut simus unum! Oby już nigdy nie wróciły na Kościół prześladowania, obyśmy odrobili wkrótce zaniedbania...”⁶ Na marginesie owych podniosłych wrażeń, metropolita lwowski utrwalił pisemnie pierwszą refleksję ze spotkania z prymasem: „Ks. Dalbor czyni b[ardzo] miłe wrażenie, spokojny, ostrożny w wypow[iadaniu] zdania, wielka to zaleta na trudne położenie, w jakim się znajduje”⁷.

Znacznie bardziej regularne kontakty, choć głównie natury epistolarniej, pomiędzy obu hierarchami nastąpiły w Polsce Odrodzonej. Okazja ku temu pojawiła

w 1919 r. kreowany kardynałem. C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor. Pierwszy prymas Polski odrodzonej*, Poznań 2004, passim.

3. Zob. dokument 1 niniejszej edycji.

4. P. Staniewicz, *Warszawska diecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. zbior., Lublin 2014, kol. 241.

5. Zbiory ks. Józefa Wołczańskiego w Krakowie [dalej: ZJWK], J. Bilczewski, *Dziennik*, Lwów 1900-1923, s. 602, mps.

6. Tamże, s. 604.

7. Tamże, s. 606.

się w czasie wojny ukraińsko-polskiej o Lwów i Małopolskę Wschodnią 1918-1919. Kiedy szala zwycięstwa przechylała się na stronę wrogów, abp Bilczewski pod koniec lutego 1919 r. zwrócił się do abp. Dalbora z prośbą o wyjednanie u gen. Józefa Dowbor-Muśnickiego przysłania zbrojnej odsieczy dla Lwowa i okolic⁸. Już 9 marca t.r. do Lwowa skierowano z Poznańskiego oddział żołnierzy dowodzonych przez Jana Ciaciucha i Maksymiliana Soldenhoffa, zaś 13 marca wyruszyła kolejna grupa pod dowództwem płk. Daniela Konarzewskiego⁹. W ślad za tym pojawiła się korespondencja kursująca między Poznaniem a Lwowem. Prymas Dalbor raz po raz informował abp. Bilczewskiego o kolejnych kwotach pieniężnych, jak też dostawach żywności dla polskiej ludności archidiecezji lwowskiej¹⁰. Metropolita lwowski doceniał wysiłki prymasa, notując 27 stycznia 1919 r. w dzienniku: „Arcybiskup Dalbor przysłał list i pieniądze do rozdania wedle mego uznania. Bardzo szlachetnie, bo mają sami teraz wielkie potrzeby”¹¹.

Metropolita Bilczewski widział w osobie gnieźnieńsko-poznańskiego arcybiskupa, a od 15 grudnia 1919 r. kardynała Dalbora, uosobienie kontynuatora historycznej tradycji prymasowskiej związanej z Gnieznem. Rejestrując echa sporu pomiędzy hierarchami Kościoła warszawskiego i gnieźnieńskiego do prawa używania tytułu prymasa, zanotował: „Rzecz jasna, że tylko Dalbor jest prymasem całej Polski”¹². Wielokrotnie dawał temu przekonaniu dowody, odnosząc się z estymą do jego osoby, doświadczając przy tym szczerzej wzajemności. Jej przejawem była m.in. decyzja kard. Dalbora powierzenia metropolicie lwowskiemu roli kaznodziei podczas dziękczynnego nabożeństwa z okazji pierwszego posiedzenia Episkopatu odrodzonej Ojczyzny w dniach 26-30 sierpnia 1919 r. w Gnieźnie¹³.

Lwowski hierarcha na kartach swej korespondencji gratulował prymasowi Polski godności kardynalskiej, uznając w nim realnego zwierzchnika Kościoła katolickiego w Polsce¹⁴. Informował go o licznych zgonach duchowieństwa archidiecezji lwowskiej z lat 1919-1920¹⁵, podejmował kwestie zapomogi finansowej ze strony Stolicy Apostolskiej i polskich ministerstw II Rzeczypospolitej¹⁶, deklarował gotowość przekazania zbędnych paramentów liturgicznych wykonanych ze szlachet-

8. Tamże, s. 729.

9. M. Rezler, *Wielkopole pod Lwowem*, „Nasza Wielopolska”, 2002, nr 35, s. 31-32; T. P. Zakrzewski, *Wspomnienia*, Ciechanów-Płock 2026, passim.

10. Zob. dokumenty 3-5 niniejszej edycji.

11. ZJWK, bsygn., J. Bilczewski, *Dziennik*, s. 715.

12. Tamże, s. 753.

13. Tamże, s. 788, 796-798.

14. Zob. dokument 11 niniejszej edycji.

15. Zob. dokument 14 niniejszej edycji.

16. Zob. dokumenty 14 i 19 niniejszej edycji.

nych kruszców na rzecz skarbu narodowego¹⁷, informował swego korespondenta o stanie zleconych mu przez Episkopat Polski prac redakcyjnych listu pasterskiego poświęconego sakramentowi małżeństwa¹⁸. Pożegnalny wręcz charakter zarówno z prymasem jak i całym Episkopatem ma list z roku 1923, kiedy dogasało życie abp. Bilczewskiego; donosił on o pogarszającym się stanie zdrowia oraz z wielką pokorą przeproszał wszystkich biskupów za popełnione błędy czy winy, przekazując im pozdrowienia i życzenia pomyślnej pracy dla Kościoła i Ojczyzny¹⁹.

W zachowanej korespondencji wysyłanej z Gniezna i Poznania do Lwowa prymas szczegółowo informował abp. Bilczewskiego o terminach konferencji biskupów, zapraszając go na obrady, podejmował problematykę prasy katolickiej, dzielił się refleksją nad zagrożeniami formacji młodzieży ze strony stowarzyszeń zagranicznych instalowanych w Polsce. Niepokojem napawały go rozmowy państwo-Kościół na temat reformy agrarnej, zbyt inercyjnej ingerencji czynników rządowych w wewnętrzne sprawy Kościoła katolickiego troszczył się o wypracowanie jednolitego programu nauczania religii w całej Polsce, podejmował kwestie opieki pastoralnej nad Polonią amerykańską, promował ideę organizowania wspólnych konferencji biskupów obrządku łacińskiego i greckokatolickiego, zajmował się problematyką przygotowania kadry dydaktyczno-naukowej dla fakultetów teologicznych. Wyraźne miejsce na kartach listów prymasa zajmuje kwestia losów bp. Władysława Bandurskiego pozbawionego urzędu współpracownika metropolity lwowskiego, a lansowanego przez polskie koła wojskowo-rządowe na stanowisko biskupa połowego Wojska Polskiego. Zagadnienie to bezpośrednio interesowało abp. Bilczewskiego nie tylko z tytułu dawnej zależności służbowej, ale nade wszystko z obawy przed szkodliwością publicznej działalności inkryminowanego hierarchy.

Różnorodne, a zarazem bogate wątki podejmowane przez prymasa Dalbora w listach do lwowskiego metropolity świadczą o niezwykłym zaufaniu, jakie łączyło obu dostojników. Przebija z nich nuta braterskiej szczerości, troska o dobro Kościoła i społeczeństwa w pierwszych latach II Rzeczypospolitej, a serdeczny ton wypowiedzi nie ma w sobie nic z urzędowego patosu. Z kolei pisma abp. Bilczewskiego dowodzą wielkiej lojalności względem prymasa Polski, szacunku zarówno dla jego urzędu, jak i osoby, wdzięczności za gesty pomocy materialnej archidiecezji lwowskiej w dobie powojennej, jak również pełnej gotowości wypełniania postulatów o zasięgu ogólnopolskim.

Prezentowane niżej dokumenty w liczbie 52 z całą pewnością nie stanowią kompletnej spuścizny epistolograficznej obu korespondentów. Co więcej, charakteryzuje je wyraźna dysproporcja ilościowa: 37 listów wyszło spod pióra kard. Edmunda

17. Zob. dokumenty 14 i 15 niniejszej edycji.

18. Zob. dokumenty 32, 35 i 36 niniejszej edycji.

19. Zob. dokument 48 niniejszej edycji.

Dalbora, a jedynie 15 – abp. Bilczewskiego. Większym pietyzmem wobec pisma prymasa Polski odznaczał się lwowski metropolita, gromadząc skrzętnie materialne dowody łączących ich relacji. Jak już na początku wspomniano, prymasowskie listy przechowywane są obecnie w kolekcji korespondencji abp. Józefa Bilczewskiego pomieszczonej w zasobach Archiwum Archidiecezji Lwowskiej ob. łac. w Krakowie [dalej: AALK]. Teczka nie posiada żadnej sygnatury. Natomiast dokumenty lwowskiego hierarchy znajdują się w zbiorze korespondencji różnych polskich hierarchów z kard. Dalborem w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie [dalej: AAG]. Prezentowana niżej kolekcja dokumentów zawiera wszystkie zachowane – jak dotąd – listy obu kościelnych dygnitarzy; została wzbogacona o niedostępne w roku 2021 teksty abp. Bilczewskiego wysyłane przez kilkanaście lat do Poznania i Gniezna²⁰.

W niniejszej edycji literami alfabetu łacińskiego oznaczono wyjaśnienia formalne, zaś cyframi arabskimi informacje merytoryczne. Uwzględniono też zasady współczesnej polskiej pisowni.

2. Edycja źródłowa

Dokument 1

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 2 X 1915 r.

Poznań, dnia 2-go paźdz[iernika] 1915

Ekscelencjo^a, Najprzewielebniejszy Arcypasterzu!

Za przesłane mi łaskawie życzenia dziękuję najserdeczniej²¹. Będą mi zachętą, by pójść w ślady czcigodnych starszych moich braci-biskupów dających mi przykład tak wielkiego poświęcenia i apostołskiej gorliwości, którym cały nasz kraj się buduje. Jako najmłodszy z biskupów polskich wyciągam do Metropolity

20. W roku 2021 ukazała się drukiem edycja listów kard. Dalbora do abp. Bilczewskiego; skutek trwającej pandemii kwerenda w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie w poszukiwaniu epistolografii lwowskiego metropolity nie była możliwa. Ponadto odnaleziono kopię listu nr 17 z 8 VIII 1920 r. nadaną we Lwowie do prymasa Polski. Obecnie uzupełniono owe luki. J. Wołczański, *Listy kardynała Edmunda Dalbora do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1915-1923*, w: *Wokół Kościoła i władzy. Studia dedykowane ks. prof. dr. hab. Zygmuntowi Zielińskiemu w 90 rocznicę urodzin*, red. R. Łatka, J. Wołczański, D. Zamiatała, Warszawa 2021, s. 50-89.

^a Tekst pisany czarnym atramentem na dwóch stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W górnej części karty tytułowej nota niebieską kredką ręką archiwisty: „Dalbor”.

21. Aluzja do konsekracji ks. Edmunda Dalbora na arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego 21 IX 1915 r. w Poznaniu. C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor*, s. 74 nn.

biskupów galicyjskich dłoń z gorącą prośbą o zachowanie mi okazywanej dotąd łaskawej życzliwości i o pamięć w modlitwie.

Łączę wyrazy najgłębszego szacunku Waszej Ekscelencji, oddany sługa i brat w Chr[ystusie]

† Edmund
Arcybiskup Gnieźn[ieński] i Pozn[ański]

Dokument 2

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 14 I 1916 r.

Poznań, dnia 14 stycznia 1916 r.

Wasza^b Ekscelencjo,

W załączonym liście²² jest wystosowana prośba do Waszej Ekscelencji. Może Waszej Ekscelencji będzie możliwym spełnić prośbę nieszczęśliwej matki.

Miło mi przy tej sposobności wyrazić najgłębszy szacunek, z jakim mam zaszczyt być Waszej Ekscelencji serdecznie oddany sługa i brat

† Edmund
Arcybiskup G[nieźnieński] i P[oznański]

Dokument 3

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 15 II 1919 r.

Poznań, 15 lutego 1919 r.

Najprzewielebniejszy^c i Drogi Ks. Arcybiskupie,

W poniedziałek rusza znów pociąg do Lwowa, więc korzystam skwapliwie z tej sposobności, by podziękować za list otrzymany, za słowa uznania dla naszego Księstwa²³, a przesłać serdeczne pozdrowienia i zapewnienia, że serca nasze biją dla Was gorąco, czego dowodem między innymi [fakt], że składka zapowiadzana

^b Tekst pisany czarnym atramentem na jednej stronicy czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej sucha pieczęć herbu abp. Dalbora. W górnej części karty tytułowej nota niebieską kredką ręką archiwisty: „Dalbor”.

22. Brak tegoż dokumentu.

^c Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego.

23. Aluzja do zrywu polskiego społeczeństwa Prowincji Poznańskiej przeciwko Republice Weimarskiej w latach 1918-1919, domagającego się powrotu ziem polskich pod zaborem pruskim w granicach teje prowincji do formującego się w tym czasie państwa polskiego.

w kościołach naszych przyniosła 150000 marek. Z tych pozwałam sobie dołączyć 20000 M[arek] do dyspozycji Waszej Arcybiskupiej Mości. Jeślim wspomniał o wysokości zebranych składek to głównie dlatego, aby drogi Arcybiskup tym razem już bez wszelkiego wahania przyjął ofiarę i rozdzielił ją wedle swego uznania²⁴.

Na otwarciu sejmu byłem w Warszawie²⁵. Że duch religijny jest jeszcze w Królestwie, dowodem i nabożeństwo w Katedrze i poświęcenie gmachu sejmowego²⁶. Na obu uroczystościach był naczelnik państwa i całe ministerium, i bardzo wielu posłów, jeśli nie wszyscy.

W sprawie stosunku Kościoła i państwa oraz w sprawie majątku kościelnego odbyliśmy dwie konferencje (Arcybiskup warszawski²⁷, Arcyb[iskup] Teodorowicz²⁸, Bisk[up] Przeździecki²⁹, Biskup Szelązek³⁰).

-
24. Abp Bilczewski zanotował pod datą 23 II 1919 r. w swoim dzienniku: „Po południu było u mnie przeszło 30 osób celem omówienia rozdziału nowych darów przysyłanych na ręce KBK z Wielkopolski. Było też 6 panów i 3 panie z Księstwa. Arcyb[iskup] Dalbor przysłał 20000 mar[ek] do rozdania wedle mego uznania”. ZJWK, bsygn., J. Bilczewski, Dziennik, Lwów 1900-1923, s. 726, mps.
 25. Uroczystość pierwszego posiedzenia Sejmu Ustawodawczego miała miejsce 10 II 1919 r. w Warszawie przy ul. Wiejskiej. Obrady otworzył Naczelnik Państwa Józef Piłsudski. A. Ajnenkiel, *Historia Sejmu Polskiego*, t. 2, cz. 1, Warszawa 1989, passim.
 26. Przed posiedzeniem inauguracyjnym Sejmu nabożeństwo w katedrze pw. św. Jana Chrzciciela w Warszawie celebrował tegoż samego dnia 10 II 1919 r. metropolita warszawski abp Aleksander Kakowski, zaś poświęcenia gmachu sejmowego dokonał arcybiskup gnieźnieńsko-poznański Edmund Dalbor. A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, Warszawa 2000, s. 455; M. Makowski, *Kardynał Aleksander Kakowski – metropolita warszawski (1913-1938). Kalendarium*, Warszawa 2015, s. 37.
 27. Funkcję ówczesnego arcybiskupa metropolity warszawskiego pełnił w latach 1913-1938 Aleksander Kakowski.
 28. Teodorowicz Józef (1864-1938) – święcenia kapłańskie w 1887 r. we Lwowie w obrządku ormiańskokatolickim, kanonik Kapituły Katedralnej we Lwowie, 1901-1938 arcybiskup lwowski, członek wiedeńskiej Izby Panów, 1919-1922 poseł na Sejm Ustawodawczy, 1922-1923 senator, mąż stanu, orator, autor publikacji teologicznych i religijnych, polski patriota. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny*, Poznań 1996, s. 291-298; *Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864-1938). Studia i materiały*, red. J. Wołczański, Kraków 2017, passim.
 29. Przeździecki Henryk (1873-1939) – święcenia kapłańskie w 1895 r. w Warszawie, dr teologii, 1903-1910 wykładowca w Seminarium Duchownym w Warszawie, 1918-1924 biskup diecezji podlaskiej, 1924-1939 biskup siedlecki, reformator życia religijnego diecezji, przewodniczący i członek licznych komisji Episkopatu Polski. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy*, s. 196-200.
 30. Szelązek Adolf (1865-1950) – święcenia kapłańskie w 1888 r. w Płocku, dr teologii, 1918-1925 biskup pomocniczy diecezji płockiej, 1918-1921 szef sekcji a w l. 1921-1925 naczelnik Wydziału Wyznania Rzymskokatolickiego w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie, 1925-1950 biskup diecezji łuckiej, w 1945 r. więziony przez NKWD w Kijowie, w 1946 r. deportowany do Polski. *Ksiądz Biskup Adolf Piotr Szelązek. Człowiek, pasterz, założyciel. Materiały z sympozjum z okazji 50 rocznicy śmierci Założyciela Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus*, Toruń 1999, passim.

Księżę posłów będzie dość wielu. Zebrało się ich około 30 u Arcyb[iskupa] Warszawskiego, gdzie w obecności Wizytatora Apost[olskiego]³¹ radziliśmy nad stanowiskiem Księży. Stało na tym, że mają pozostać w stronnictwach, które ich wybrały i być w nich fermentem katolickim.

Ks. Biskup Gall³² mianowany biskupem polowym, objął zeszłej niedzieli urząd. Z konferencji z Piłsudskim³³ był dość zadowolony.

Niech Pan Bóg użyty Ks. Arcybiskupowi zdrowia i sił, żeby pracy przed wojną rozpoczętej dokonał w wolnej i katolickiej ojczyźnie.

Waszej Arcybiskupiej Mości serdecznie oddany

† Edmund
Arcyb[iskup]

Dokument 4

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 27 III 1919 r.

Poznań, 27. 3. 1919

Ekscelencjo^d, Drogi Arcypasterzu!

Jutro wyjeżdża znów pociąg z Poznania do Lwowa³⁴. Korzystam z tej sposobności, by przesłać W[aszej] E[kscelencji] 23000 (dwadzieścia i trzy tysiące) marek i to jak poprzednio do dyspozycji W[aszej] Ekscelencji.

31. Urząd wizytatora apostolskiego z mandatu Stolicy Apostolskiej u progu narodzin II Rzeczypospolitej pełnił w latach 1918-1919 ks. prałat Achilles Ratii, późniejszy pierwszy nuncjusz (1919-1921).

32. Gall Stanisław (1865-1942) – święcenia kapłańskie w 1887 r. w Warszawie, dr teologii i filozofii, wykładowca w Seminarium Duchownym w Warszawie, 1918-1942 biskup pomocniczy archidiecezji warszawskiej, 1919-1933 biskup polowy Wojska Polskiego, w 1933 r. mianowany arcybiskupem tytularnym. K. Krasowski, *Biskupi katolicki*, s. 67-69.

33. Piłsudski Józef (1867-1935) – działacz socjalistyczny, komendant I Brygady Legionów Polskich, 1918-1922 Naczelnik Państwa, od 1920 r. Marszałek Polski, po 1926 r. minister spraw wojskowych i generalny inspektor sił zbrojnych, 1926-1928 i 1930 r. premier. *Piłsudski Józef Klemens*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 16.

^d Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego.

34. Wskutek interwencji abp. Bilczewskiego u abp. Dalbora w lutym 1919 r. w kwestii pomocy militarnej dla walczącego z Ukraińcami Lwowa, gen. Józef Dowbór-Muśnicki wysłał 9 III 1919 r. na pomoc 204 ochotników, a w dniach 12-13 marca t.r. kolejną partię żołnierzy. Przybycie odsieczy odnotował lwowski metropolita pod datą 3 IV 1919 r.: „Przyjechali Poznańczycy z nowymi darami”, a kolejnego dnia dodał: „Po południu przyjąłem gości z Poznania i kilkanaście osób z miasta; omówiliśmy sprawę rozdziału darów”. 6 kwietnia t.r. zanotował: „Odprawiłem mszę św. dla Poznańczyków w kaplicy Sióstr Miłosierdzia w domu

Na przyszły raz mógłbym także dla Komitetu pewną sumę przesłać. Na ręce tutejszego Komitetu Lwowskiego dałem ze składek kościelnych sto tysięcy marek.

Jeśli W[asza] Eksceleńcja znajdzie chwilę czasu proszę mi donieść, czy arcybiskupi lwowscy otrzymali tytuł prymasów: kiedy, od kogo i na jaki obszar; czy arcybiskupi używali tego tytułu? Na ostatnim zjeździe biskupów w Warszawie wyłoniła się kwestia prymasostwa i dlatego chodzi o stwierdzenie, jakie właściwie pod względem jest położenie³⁵.

Radość nasza, że Lwów odetchnął wielką – dałby Pan Bóg, aby to już było stałe. Łączę serdeczne pozdrowienia, oddany sługa i brat w Chr[ystusie]

† Edmund
Arcyb[iskup]

św. Wincentego. Przemówiłem do nich, potem wstąpiłem do ich mieszkania”. Z kolei 9 maja t.r. metropolita pisał: „Ks. Stańkowski kapelan żołnierzy z Wielkopolski [przybył] z prośbą, żebym napisał podziękowanie dla gen[erała] Muśnickiego i dla całego społeczeństwa wielkopolskiego za przysłanie pomocy dla Lwowa. Mile to będzie przyjęte i [stanie się] bodźcem do dalszej pomocy. Najchętniej życzenie spełniłem, bo nigdy dosyć nie możemy być wdzięczni Wielkopolanom”. 21 maja t.r. hierarcha zapisał: „Podpułk[ownik] wojsk wielkop[olskich] przyniósł mi pismo z podzięk[owaniem] od gener[ala] Dowbór Muśnickiego”. C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor*, s. 129; ZJWK, bsygn., J. Bilczewski, *Dziennik*, s. 744-745, 758, 762.

35. Abp Bilczewski – podobnie jak abp Teodorowicz i bp Sapięha – opowiedział się za prawem arcybiskupów gnieźnieńskich do godności prymasa Polski. Odnośnie do tytułu prymasa Galicji i Lodomerii nadanego metropolitom lwowskim przez cesarza Franciszka I w 1817 r. i funkcjonującego do roku 1848 (w latach 1848-1858 piastowali go metropolici lwowscy obrządku greckokatolickiego) stwierdził, iż od połowy XIX w. żaden z hierarchów lwowskich już się nim nie posługiwał. Dodatkowo w okresie zaborów w latach 1818-1829 funkcjonował jeszcze jeden prymas: Królestwa Polskiego przysługujący arcybiskupom warszawskim. Spór po roku 1918 pomiędzy kard. Kakowskim (Warszawa) a kard. Dalborem (Gniezno-Poznań) o prawo do tytułu prymasa Polski rozstrzygnięty został 15 II 1925 r. kompromisowo: Stolica Apostolska potwierdziła tytuł prymasa Polski arcybiskupowi gnieźnieńskiemu i tytuł prymasa Królestwa Polskiego arcybiskupowi warszawskiemu. Abp Bilczewski od samego początku sporu nie miał najmniejszych wątpliwości co do precedencji prymasowskiej arcybiskupów gnieźnieńskich. S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992, s. 73-76; ZJWK, bsygn., J. Bilczewski, *Dziennik*, s. 753.

Dokument 5

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 27 IV 1919 r.

Poznań, 27. 4. 1919

Eksceleńco^e, Najprzewielebniejszy Arcypasterzu,

Korzystając ze sposobności – Ks. Dobiecki³⁶ wraca do Lwowa – posyłam znów trochę pieniędzy do dyspozycji W[aszej] Eksceleńcji (20 tysięcy marek)³⁷.

Za dane mi wyjaśnienia co do lwowskiego prymasostwa bardzo dziękuję. W tych dniach była w naszej katedrze wspólna spowiedź żołnierzy mających ruszyć pod Lwów. Niech im Pan Bóg da zwycięstwo, aby Lwów mógł najrychlej i już na zawsze swobodnie odetchnąć.

Przy ulicy Małeckiego mieszka we Lwowie Ks. Marian Kruczek³⁸, emerytowany kapłan diecezji przemyskiej, zajęty jako katecheta przy szkole wydziałowej. Ponieważ

^e Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W górnej części karty tytułowej nota czarnym atramentem ręką abp. J. Bilczewskiego: „List otrzymałem dopiero 15/5 [1]919. Przywiózł go X. Dobiecki. Odpisałem, że wydałem dotychczas głównie między kapłanów i zakony około 40000 kor[on]. Wnet przesyłę [sic!] wykaz obdarowanych osób, instytucji”.

36. Dobiecki Alfred (1880-1951) – święcenia kapłańskie w 1906 r. we Lwowie, 1906-1909 urlop, 1909-1910 zastępca katechety w szkole powszechnej żeńskiej im. Konarskiego we Lwowie, 1910-1934 katecheta w szkole powszechnej żeńskiej im. Żółkiewskiego tamże, 1924-1932 katecheta w gimnazjum ss. Sacré Coeur i Notre Dame, od 1934 r. emeryt, członek Wydziału Wykonawczego Książęco-Biskupiego Komitetu dla Dotkniętych Wojną (KBK) i przewodniczący sekcji dobroczynnej dla inteligencji tamże, uczestnik wojny ukraińsko-polskiej 1918-1919, po 1945 r. pracował w Szpitalu Bonifratrów Katowicach; zmarł 1 V 1951 r. tamże. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy w Małopolsce Wschodniej podczas wojny ukraińsko-polskiej 1918-1919. Źródła*, t. 1, oprac. J. Wołczański, Lwów-Kraków 2021, s. 162.

37. Abp Bilczewski sukcesywnie zapisywał w dzienniku swoje spotkania z żołnierzami wielkopolskimi. Pod datą 17 V 1919 r. zanotował: „Miałem mszę św. u SS. Miłosierdzia dla żołnierzy z Księstwa [Poznańskiego], którzy konwojowali pociągi z żywn[ością]. Po mszy przemówiłem do nich, by także w przyszł[ości] bronili wiary, pracowali nad budową Polski opartej o zasady demokracji chrześcij[kańskiej]. Bardzo dobre robią wrażenie. Dałem im sto dużych obrazów M[atki] B[ożej] Łaskawej i sporo broszur na pamiątkę”. 3 czerwca t.r. dodawał: „Byłem na raucie w kasynie miej[skim] urządzonym na pożegn[anie] wojsk poznańskich. Przemówiłem kilka zdań”. Następnego dnia pisał: „4/6 Msza połowa dla Poznańczyków na błoni cytarzeli. Odprawił ją X. Zajchowski. Ja wygłosiłem mowę z podzięką, z pożegn[aniem], że żywych i umarłych zawsze chować będziemy we wdzięcznej pamięci. Bardzo wszyscy byli zadowoleni. Dobrze na wdzięczn[osć] zapracowali. Potem odbyła się defilada wojska, przewspaniały wygląd, postawa żołnierzy”. J. Bilczewski, *Przemówienie przy pożegnaniu wojsk wielkopolskich w dniu 4 czerwca 1919 r. na Błoniu Cytadeli Lwowskiej*, Lwów 1919, ss. 7; ZJWK, bsygn., J. Bilczewski, *Dziennik*, s. 761, 766.

38. Osoba niezidentyfikowana.

brat jego przenosi się do Poznania, chciałby Ks. Kruczek mieszkający przy bracie również udać się do Poznania i prosi o jaką posadę czy to w szkolnictwie, czy w duszpaństwie. Zanim mu dam odpowiedź proszę W[aszą] Ekscelencję o łaskawą informację co do osoby Ks. Kruczka, czy z jego emeryturą nie zachodzi czasem jaki kruczek?

Przedwczoraj rozpoczął się kurs społeczny; Księży zjechało się przeszło 40. Udało się wszystkim pomieścić i cieszymy się, że mamy z całej Polski gości. Są diecezje, które przysłały po 7 i 6 Księży, więc lwowska stosunkowo przez 4 Księży skromnie reprezentowana³⁹.

W środę 7-go maja uroczyste rozpoczęcie półroczna letniego w Uniwersytecie Poznańskim. Polska cierpi – ale i rośnie!

Łączę serdeczne pozdrowienia, brat i sługa w Chr[ystusie]

† Edmund
Arcyb[iskup]

Dokument 6

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Zakopane 29 IX 1919 r.

Zakopane – Księżówka, dnia 29. 9. 1919

Najprzewielebniejszy^f Ks. Arcybiskupie,

Zjazd organistów, jaki się odbył we Lwowie, przysłał mi telegram „z wyrazami najgłębszej czci i synowskiego przywiązania, i posłuszeństwa”. Nie mogłem na niego odpowiedzieć, bo nie podano w telegramie żadnego adresu. Proszę zatem W[aszą] Arcybiskupią Mość, aby zechciał łaskawie dać znać komu należy, że telegram otrzymałem i że za wyrażone uczucia bardzo dziękuję.

Korektę „Kazania Gnieźnieńskiego”⁴⁰ przysłaną mi do Zakopanego przejrzałem i odesłałem do Poznania z poleceniem, aby je w zamówionej przez Ks.Ks. Bisku-

39. Jako delegaci archidiecezji lwowskiej wyjechali: ks. Franciszek Błotnicki, ks. dr Jakub Demitrowski, ks. Jan Figura i ks. dr Józef Paluch. Abp Bilczewski zanotował w dzienniku: „W Bogu nadzieja, że zorganizują pracę społeczną w diecezji”. ZJWK, bsygn., J. Bilczewski, Dziennik, s. 752.

^f Tekst pisany czarnym atramentem na 1 ½ strony czystego papieru formatu A4. W lewym górnym rogu karty tytułowej fotografia „Księżówki” w Zakopanem, a pod nią napis: „Dom Zdrowia dla Kapłanów”.

40. Podczas pierwszej konferencji Episkopatu Polski w odrodzonej ojczyźnie zorganizowanej w dniach 26-30 VIII 1918 r. w Gnieźnie, abp Bilczewski wygłosił 26 sierpnia w katedrze pw. św. Wojciecha kazanie na prośbę prymasa abp. Edmunda Dalbora. Zanotował w dzienniku swoje pierwsze wrażenia: „Niech Bóg dobry będzie pochwalony! Wrażen, uczuć, które roz-

pów liczbie drukowano. Miałem już również w ręku korektę listu pasterskiego⁴¹ i protokołu zjazdu.

Co do listu pasterskiego nie było umówione, czy Ks.Ks. Biskupi będą go u siebie drukowali, czy ma być dla wszystkich drukowany w Poznaniu. Wracając do domu rozmówię się w tej sprawie w Warszawie, wracam zaś dzisiaj i będę za dwa dni w Poznaniu.

W[aszej] Arcybiskupiej Mości dziękując jeszcze raz za wypowiedziane kazanie w Gnieźnie, łączę serdeczne pozdrowienie i wyrazy głębokiej czci

† Edmund
Arcyb[iskup]

Dokument 7

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 12 XI 1919 r.

Nr 4913/19.0 Poznań, dnia 12.11.1919

Odpis⁸

W odpowiedzi na pismo bez bliższej daty, otrzymane dzisiaj od tymczasowego komitetu opieki nad grobami poległych, donoszę, że do wyrażonego w nim życzenia niestety przychylić się nie mogę i to z następujących powodów:

- 1) Już w październiku rozporządziłem („Miesięcznik Kościelny dla archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”⁴² nr 81), aby w ciągu listopada we wszystkich kościołach parafialnych odprawiało się nabożeństwo za poległych.

pierały duszę u grobu św. Wojciecha opisać nie jestem zdolny. I wesele wielkie targało duszą, i lęk, żebyśmy ofiarowanej łaski Boga nie zmarnowali”. Wystąpienie lwowskiego hierarchy ukazało się drukiem w formie broszury: J. Bilczewski, *Kazanie wypowiedziane z okazji zjazdu biskupów w katedrze gnieźnieńskiej św. Wojciecha w dniu 26 sierpnia 1919 r.*, Poznań 1919, ss. 12; ZJWK, bsygn., J. Bilczewski, *Dziennik*, s. 796.

41. List pasterski Episkopatu Polski według projektu abp. Józefa Teodorowicza z pierwszej konferencji po odzyskaniu niepodległości przez Polski ukazał się drukiem: *Biskupi polscy zebrani w Gnieźnie u grobu św. Wojciecha do narodu polskiego*, Poznań 1919, ss. 18; ZJWK, bsygn., J. Bilczewski, *Dziennik*, s. 796.

⁸ Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na dwóch stronicach czystego papieru formatu A4. W górnej partii karty tytułowej nota niebieską kredką ręką archiwisty: „Dalbor”, w lewym rogu zaś czerwonym tuszem odcisnięta pieczęć: „Curia Archiepiscopalis Gnesnensis et Posnaniensis” i herb abp. Dalbora.

42. Właściwie: „Kościelny Dziennik Urzędowy dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej” – miesięcznik ukazujący się w Poznaniu latach 1887-1939 i od 1946 r. *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1939*, red. Z. Zieliński, Lublin 1981, s. 162.

- 2) Co do środków pieniężnych potrzebnych na utrzymanie grobów, podpisałem załączoną odezwę i zbiórka na ten cel odbyła się w archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej już w dniach 1-go i 2-go listopada.
- 3) Jeżeli Komitet pragnął, aby we wszystkich kościołach naszego kraju odprawiono się nabożeństwo, to powinien: a) poprzednio zapytać episkopatu polskiego, czy się na to zgadza i b) poprosić, aby Ks.Ks. Biskupi wydali odpowiednie rozporządzenie dla swoich diecezji, bo nie ma zwyczaju, aby wezwania, podpisane przez osoby prywatne odczytywano z ambony.

Jestem z całym uznaniem dla szlachetnych pobudek, jakimi się Komitet kierował, pochwalam cel, dla którego Komitet powstał i działa, ale muszę się zwrócić przeciwko sposobowi, w jaki Komitet zamiary swe przeprowadza, stawiając biskupów wobec powziętych już i gotowych uchwał, chcąc używać biskupów, jako wykonawców swych planów.

Nie jest to pierwszy raz, że z „Czerwonego Krzyża” tego rodzaju wychodzą odezwy. W maju b.r. otrzymałem zawiadomienie, że Zarząd Główny postanowił 29 czerwca urządzić zbiórkę po wszystkich kościołach. I w tej sprawie nie porozumiał się Zarząd poprzednio z episkopatem polskim. Podpisane pod odezwą z dnia 22 maja i z dnia ? listopada osoby, dają mi rękojmię, że nie uczyniły tego z chęci wdawania się w sprawy, które należą do kompetencji Ks.Ks. Biskupów. By jednak na przyszłość uniknąć podobnych nieporozumień i nie narażać myśli w sobie dobrej na zwichniecie proszę, gdy chodzi czy to o nabożeństwo czy to o zbiórki po kościołach, najpierw sprawę przedłożyć episkopatowi polskiemu.

Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański, Prymas
(podp[is]) EDMUND

Zarząd Główny
Polskiego Tow[arzystwa] Czerwonego Krzyża
w Warszawie

Odpis powyższy przesyłam Najprzewielebniejszemu Ks. Arcybiskupowi ku wiadomości.

^{h-h} Edmund^h
Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański, Prymas

^{h-h} Nota czarnym atramentem ręką autora pisma.

Najprzewielebniejszy
Ks. Arcybiskup Bilczewski
Metropolita Lwowski
we Lwowie

Dokument 8

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 16 XI 1919 r.

Nr. 5019/19.0 Poznań, dnia 16.11.1919

Najprzewielebniejszyⁱ Księżu Arcybiskupie!

Ks. Lutosławski⁴³ z Warszawy przedstawił Komitetowi Biskupów położenie finansowe tygodnika katolickiego „Sprawa”⁴⁴, którego jest redaktorem i wydawcą. By utrzymać jedyne tego rodzaju czasopismo katolickie, zaciągnął Ks. Lutosławski dług, który już wprawdzie częściowo spłacił, pozostała jeszcze jednak pewna suma (18000 marek), którą należy w krótkim czasie uregulować. Nadto jest w pierwszych latach istnienia pisma potrzebna pomoc pieniężna ze względu na ogromne koszty druku i papieru.

Komitet Biskupów, wzięwszy wszystkie okoliczności pod rozwagę przyszedł do przekonania, że interes katolicki wymaga, aby pismo, redagowane przez Ks. Lutosławskiego utrzymać i że należy mu udzielić wsparcia. Ks. Lutosławski ze swej strony

ⁱ Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie czystego papieru formatu A4. W lewym rogu czerwonym tuszem odcisnięta pieczęć: „Curia Archiepiscopalis Gnesnensis et Posnaniensis” i herb abp. Dalbora. W dołu karty tytułowej nota ołówkiem nieznaną ręką: „Wysł[ano] czekiem 1 XII 1919”.

43. Lutosławski Kazimierz (1880-1924) – święcenia kapłańskie w 1912 r., dr medycyny, dr teologii, prefekt szkół warszawskich, organizator drużyn harcerskich, redaktor czasopism: „Wygnaniec”, „Polak-Katolik”, „Sprawa”, „Bulletin Catholique de Pologne”, autor publikacji dotyczących harcerstwa, wychowania młodzieży i Kościoła katolickiego, 1919-1922 poseł na Sejm Ustawodawczy i I kadencji 1922-1927, autor preambuły do Konstytucji RP 1921 r., rotę przysięgi Prezydenta RP, ślubowania poselskiego, Ordynacji Wyborczej do Sejmu i Senatu 1922 r., członek licznych komisji sejmowych, identyfikował się z obozem katolicko-narodowym. P. Majewski, *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Słownik biograficzny*, t. 3, Warszawa 2005, s. 375-376.
44. „Sprawa. Tygodnik służący odrodzeniu moralnemu i duchowemu katolików” – czasopismo redagowane i wydawane przez ks. dr. Kazimierza Lutosławskiego; ukazywało się w latach 1919-1920 w Warszawie. *Bibliografia katolickich czasopism*, s. 267-268.

złożył oświadczenie, że: 1) będzie w czasopiśmie unikał uprawiania polityki partyjnej, 2) będzie umieszczał komunikaty, przesłane mu ze strony Ks.Ks. Biskupów.

Komitet Biskupów uchwalił zwrócić się do Ks.Ks. Biskupów z prośbą, aby każda diecezja złożyła na wymieniony cel 2000 (dwa tysiące) marek, a tam, gdzie istnieje waluta austriacka 2000 (dwa tysiące) koron.

Wykonując uchwałę Komitetu proszę Waszą Arcybiskupią Mość, aby zechciał w czasie do 31 grudnia przesłać powyższą kwotę pod adresem: Administracja „Sprawy”, Warszawa, Zgoda 5.

Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański, Prymas
j† Edmund^j

Najprzewielebniejszy
Ks. Arcybiskup Bilczewski
Metropolita Lwowski
we Lwowie

Dokument 9

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 4 XII 1919 r.

†

Poznań, 4. 12. 1919

Najprzewielebniejszy^k i Drogi Ks. Arcybiskupie,
Wyprawa do Lwowa nie udała się. Czekałem każdego dnia telegramu z Rzymu wzywającego do wyjazdu⁴⁵ i nie było podobne w takich okolicznościach wyjechać. Gdy nadszedł list W[aszej] Arcybiskupiej Mości zapraszający do Lwowa na obchód rocznicy⁴⁶, pytałem się różnych osobistości w Poznaniu, czy otrzymali od

^j Nota czarnym atramentem ręką autora pisma.

^k Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego.

45. Nawiązanie do oczekiwania na zaproszenie ze strony Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej do udziału w konsystorzu, w czasie którego papież Benedykt XV miał ogłosić nowe kreacje kardynalskie, m.in. abp. E. Dalbora i abp. A. Kakowskiego. Tajny konsystorz miał miejsce 15 XII 1919 r., publiczny zaś 18 grudnia t.r., podczas którego obu hierarchom wręczono birety kardynalskie. C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor*, s. 209-210.

46. Nawiązanie do uroczystości związanej z pierwszą rocznicą uwolnienia Lwowa spod władzy Ukraińców w dniu 22 listopada. O godz. 10.00 abp Bilczewski celebrował Mszę św. w Bazylice Metropolitalnej ob. łac., godzinę później odbyła się rewia wojskowa i obrońców Lwowa pod pomnikiem Adama Mickiewicza, a w Teatrze Wielkim wystawiono sztukę S. Wyspiańskiego *Królowa Korony Polskiej*. A. Biedrzycka, *Kalendarium Lwowa 1918-1939*, Kraków 2012, s. 43.

prezydenta miasta zaproszenie, ale nikt żadnego pisma ze Lwowa nie otrzymał. Sądziłem więc, że obchód odroczone. Zaproszenia od pana prezydenta przysły dopiero 18 listopada. Chwila to była krytyczna: brak węgla, brak wagonów u nas, a w Warszawie brak chleba i krzyki błagalne o pomoc. Te wszystkie okoliczności sprawiły, że nikt nie miał odwagi jechać do Lwowa, gdy równocześnie nadchodziły wiadomości, że tory kolejowe zasypane śniegiem i komunikacja tu i ówdzie przerwana.

Proszę zatem łaskawie wybaczyć, żeśmy nie przybyli. W pomyślniejszych okolicznościach nie omieszkam odwiedzić Lwowa i kochanego Arcypasterza.

Jak w tej chwili ma się sprawa z biskupem Bandurskim⁴⁷, nie wiem. Kiedy dnia 30 paźdz[iernika] rozjeżdżaliśmy się z Warszawy stało na tym, że Biskup Miński⁴⁸ poprosi bp. Bandurskiego do pomocy do Mińska⁴⁹. Arcyb[iskup] Teodorowicz miał telegrafować, czy pisać do bp. Bandurskiego, aby przybył do Warszawy i miano tam rzecz omówić. Co z tego wynikło, w tej chwili jeszcze nie wiem.

W poniedziałek przyszła nareszcie wiadomość z Rzymu, że mamy con urgenza⁵⁰ jechać do Rzymu. Musiało zajść jakieś nieporozumienie. W Rzymie myślano, że już jedziemy, a myśmy się dziwili, że Rzym nie daje wiadomości. Więc jutro w piątek jadę do Warszawy, a w poniedziałek wieczorem wyjeżdżamy z Warszawy do Rzymu.

47. Bandurski Władysław (1865-1932) – święcenia kapłańskie w 1887 r. we Lwowie, dr teologii, 1895-1896 sekretarz bp. Jana Puzyny w Krakowie, 1896-1906 kanclerz Kurii Biskupiej i kanonik gremialny Kapituły Katedralnej tamże, 1906-1917 biskup pomocniczy archidiec. lwowskiej, 1906-1912 rektor Seminarium Duchownego we Lwowie, zmuszony przez episkopat rzymskokatolicki Galicji ze względów defektów moralnych do rezygnacji z urzędu i misji pastoralnej, 16 IV 1917 r. otrzymał dekret Stolicy Apostolskiej pozbawiający go dotychczasowych funkcji, po 1918 r. osiadł w Wilnie, pełniąc funkcję kapelana sił zbrojnych Litwy Środkowej. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy*, s. 23-25; J. Wołczański, *Listy abp. Józefa Teodorowicza do abp. Józefa Bilczewskiego z lat 1900-1923*, w: *Arcybiskup Józef Teodorowicz* s. 180.

48. Funkcję ówczesnego biskupa diecezji mińskiej pełnił w latach 1917-1925 bp Zygmunt Łoziński.

49. Mińsk – miasto na Białorusi; po zdobyciu go z rąk bolszewików 8 VIII 1919 r. przez wojska polskie, 15 IX 1919 r. został utworzony okręg miński Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich. W lipcu 1920 r. władzę przejęli ponownie bolszewicy, a traktat ryski 1921 r. przesądził o włączeniu Mińska w skład Białoruskiej SSR. W 1917 r. reaktywowano diecezję mińską, podzieloną traktatem ryskim na część bolszewicką i polską. Szerzej zob.: B. Modzelewska, S. Nabywaniec, *Mińska diecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. zbior., Lublin 2008, kol. 1184-1189.

50. Wł.: pilnie.

Mowę Ks. Arcybiskupa⁵¹ wydrukowano w tutejszej gazecie dla wojska, a odbitkę na lepszym papierze mieli posłać W[aszej] Arcybiskupiej Mości. Dziekanat wojskowy otrzymał wygovor⁵² i wytłumaczy się przed Ks. Arcybiskupem.

Dziękując za otrzymane łaskawe listy łączę serd[eczne] pozdrowienia i wyrazy czci głębokiej

† Edmund
Arcyb[iskup]

Dokument 10

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 24 I 1920 r.

Poznań, 24. 1. 1920

Najprzewielebniejszy¹ Ks. Arcybiskupie,

Ks. Marian Lesiński⁵³, kapłan archidiecezji ormiańskiej, wikariusz katedralny i katecheta, przebywał podczas wojny w Prusach Królewskich, skąd pochodzi. Swego czasu musiał dla procesu wytoczonego uczniom gimnazjalnym opuścić rodzinną diecezję; był u Augustianów w Krakowie, a po ukończeniu studiów zgłosił się do arcybiskupa Teodorowicza, który go przyjął do swej diecezji. Obecnie chciałby wrócić w strony rodzinne i prosi mnie o przyjęcie do diecezji Gnieźnień[skiej] lub Poznańskiej.

Otóż chciałbym wiedzieć, jak się Ks. Marian Lesiński zachowywał we Lwowie. Wiem, że w pierwszym rządzie trzeba mi zwrócić się do arcybiskupa ormiańskiego, ale gdy ten od roku przebywa w Warszawie, trudno mu będzie wydać sąd ex

51. Trudno ustalić przedmiot publikacji prasowej. Abp Bilczewski wygłosił i opublikował w roku 1919 kilka przemówień patriotyczno-wojskowych nawiązujących do wojska: *Przemowa przy poświęceniu sztandaru dla wojsk generała Józefa Hallera w kościele Księża Jezuitów we Lwowie dnia 21 maja 1919 r.*; *Przemowa przy poświęceniu sztandaru Pierwszego Pułku Strzelców Lwowskich w dniu 2 II 1919 r.*; *Przemówienie przy poświęceniu Cmentarza Obrońców Lwowa w dniu 1 listopada 1919 r.*; *Przemówienie przy pożegnaniu wojsk wielkopolskich w dniu 4 czerwca 1919 r. na Błoniu Cytadeli Lwowskiej.* J. Wołczański, *Biogram i bibliografia prac drukowanych błogosławionego Józefa Bilczewskiego za lata 1888-1929*, w: *Błogosławiony Józef Bilczewski*, s. 43-44.

52. Właściwie: wygawor – reprimenda.

¹ Tekst pisany czarnym atramentem na 2 ½ stronicach czystego papieru formatu zeszytowego.

53. Lesiński Marian (1885-1965) – święcenia kapłańskie w 1908 r. w zakonie oo. Augustianów w Krakowie, w 1914 r. po sekularyzacji inkardynowany do lwowskiej archidiec. ormiańskokatolickiej, wikariusz katedralny i katecheta we Lwowie, podczas I wojny światowej przebywał w Prusach Królewskich, u progu II RP inkardynowany do archidiec. poznańskiej: 1919-1920 wikariusz par. Kowalew, 1920-1946 administrator i proboszcz par. Objezierze, 1945-1946 administrator par. Żydowo, 1946-1965 proboszcz par. Rogoźno. Źródło: Marian Lesiński - Wielkopolscy Księża od XVIII do XX wieku, <http://www.wtg-gniazdo.org> › *ksieza*. [dane: 19 IV 2021 r.]

visu et auditu⁵⁴. Zwracam się zatem do Ks. Arcybiskupa z prośbą, aby zechciał zasięgnąć wiadomości, jaką opinią Ks. Marian Lesiński cieszy się lub cieszył się we Lwowie; czy mógłbym go tuta conscientia⁵⁵ przyjąć do diecezji?

Był u mnie w tych dniach Lwowianin p[an] Dr Glaser⁵⁶, obecnie porucznik, a z zawodu prawnik, mający się habilitować w Poznaniu. Wstawał się bardzo za biskupem Bandurskim. Powiedziałem mu, że sprawa jest w biegu. Ufam, że Kardynał Kakowski⁵⁷ napisał tymczasem do Rzymu.

Łączę serdeczne pozdrowienia, oddany w Chrystusie

† Edmund Kard[ynał] Dalbor

Dokument 11

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego kard. Edmunda Dalbora, Lwów 27 I 1920 r.

Lwów, dnia 27-go stycznia 1920 r.

Eminencjo!¹

Rzeczpospolita święci dzisiaj wielkie święto. Na ołtarzu Katedry warszawskiej płonie mistycznym blaskiem świeca Piusowa⁵⁸ – tryumfalnie dzwonią dzwony

54. Łac.: z oglądu i słuchu; tu: świadków naocznych i ze słyszenia.

55. Łac.: z pełnym bezpieczeństwem.

56. Glaser Stefan (1895-1984) – doktorat na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego, w 1920 r. habilitacja na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1921-1928 docent prawa karnego UJ, 1920-1924 zastępca prof. i prof. nadzwyczajny KUL, 1924-1934 zastępca prof., prof. nadzwyczajny i zwyczajny na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, w 1940 r. wykładowca w Uniwersytecie Polskim w Paryżu, 1944-1947 wykładowca na Polskim Wydziale Prawa Uniwersytetu w Oxfordzie, 1947-1965 prof. Uniwersytetu w Liège, 1962-1965 prof. Uniwersytetu katolickiego w Louvain. *P. Żukowski, Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, t. 2: 1780-2012*, Kraków 2014, s. 121-123.

57. Kakowski Aleksander (1962-1938) – święcenia kapłańskie w 1886 r. w Warszawie, dr prawa kanonicznego, 1910-1913 rektor Akademii Duchownej w Petersburgu, 1913-1938 arcybiskup metropolita warszawski, w 1919 r. kreowany kardynałem, 1917-1918 członek Rady Regencyjnej. K. Krasuski, *Biskupi katoliccy*, s. 112-118.

¹ Tekst pisany czarnym atramentem na dwóch stronicach papieru firmowego formatu in folio. W lewym górnym rogu nadruk: „Komitet ratunkowy Lwowskiej Delegacji KBK (Krakowskiego Książęco-Biskupiego Komitetu Pomocy dla Dotkniętych Wojną) Lwów, Zygmuntowska 4. Rachunek bieżący w Banku Krajowym i w Banku Przemysłowym we Lwowie. Konto pocztowe Kasy Oszczędności) Nr 155842. Adres telegraficzny] KABEKA Lwów – telefon Nr 197. W odpowiedzi powołać się na L. 10394”. Niżej pieczęć okrągła: „Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie” oraz nota ołówkiem: „X.Z.”. W prawym górnym rogu karty nota czarnym

grodu Przemysława. Bo spłynęła purpura na ramiona Waszej Eminencji i staje w niej znowu przed narodem Prymas!

Przeto w powszechnym serc rozradowaniu niechaj nie zabraknie i głosu od Kresów, od wiernej Eminencji a wdzięcznej bez miary naszej organizacji.

Pamiętni wszelakich dobrodziejstw nam i przez nas stołecznemu Lwowowi i znacznym obszarom Małopolski świadczonym⁵⁹, schyłamy się w głębokim oddaniu przed Księciem Kościoła, prosząc Wszzechmogącego, iżby darzył łaską Swoją, strzegł i ochraniał Waszą Eminencję.

Dla dobra rzeczy Bożej, dla Polski chwały i pożytku, żyj w późne lata, pełń posłannictwo Swoje i rozrządzaj nami, Najmiłościwszy Kardynale – Prymasie.

† Józef Bilczewski

Leon Piniński⁶⁰

Ks. dr J[ózef] Zajchowski⁶¹

atramentem: „410/20.0”. Obok autografu abp. Bilczewskiego eliptyczna pieczęć: „Delegacja Lwowska Krakowskiego Biskupiego Komitetu KBK Pomocy dla Dotkniętych Wojną”.

58. Nawiązanie do faktu ofiarowania przez Piusa IX (1792-1878) w roku 1867 blisko dwumetrowej świecy ołtarzowej dla Warszawy pod jarzmem rosyjskim. Na miejsce przeznaczenia dotarła dopiero 11 I 1920 r. w odrodzonej Rzeczpospolitej, umieszczono ją w katedrze warszawskiej pw. św. Jana Chrzciciela. J. Kupczewska, *Dar papieski dla wolnej Warszawy. Historia papieskiej świecy opowiedziana przez św. Józefa Sebastiana Pelczara*, w: *Constantia et virtute. Księga dedykowana o. prof. dr. hab. Zdzisławowi Gogoli OFMConv w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Wołczański, Kraków 2021, s. 541-554.
59. Aluzja do pomocy Kościoła katolickiego Wielkopolski oraz Polaków dla rodaków walczących z Ukraińcami w latach 1918-1919 o przynależność Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich do Rzeczpospolitej.
60. Piniński Leon (1857-1938) – dr praw, w 1886 r. habilitacja na Uniwersytecie Lwowskim, 1886-1890 docent prywatny prawa rzymskiego, w 1891 r. prof. zwyczajny i kierownik Katedry Prawa Rzymskiego Uniwersytetu Lwowskiego (1892-1898), od 1903 r. członek czynny Akademii Umiejętności w Krakowie, 1889-1898 poseł do Rady Państwa, należał do grona przywódców Koła Polskiego. Od 1894 r. zasiadał w Sejmie Galicyjskim, 1898-1903 namiestnik Galicji. Prowadził walkę z ukraińskim ruchem narodowym i socjalistami, był dożywotnim członkiem Izby Panów Rady Państwa, członkiem Rady Szkolnej Krajowej we Lwowie (1904-1920). Od 1903 r. w randze prof. honorowego prowadził wykłady z prawa rzymskiego i karnego na Uniwersytecie Lwowskim. Jako przedstawiciel tzw. autonomistów należał do Stronnictwa Prawicy Narodowej. Był członkiem Naczelnego Komitetu Narodowego w 1914 r., rok później włączył się w nurt pracy Książęco-Biskupiego Komitetu we Lwowie. Od 1918 r. zerwał z polityką, poświęcając się nauce, muzyce i sztuce. J. Zdrada, *Piniński Leon*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, red. zbior., Wrocław 1981, s. 332-337.
61. Zajchowski Józef (1861-1939) – święcenia kapłańskie w 1883 r. w Przemyślu, dr prawa kanonicznego, 1883-1887 wikariusz par. Jaworów, od 1887 r. kanclerz Konsystorza Biskupiego ob. łac. w Przemyślu, w 1888 r. sędzia w Sądzie Biskupim tamże, 1889-1901 wykładowca historii Kościoła i prawa kanonicznego w Instytucie Teologicznym w Przemyślu oraz prefekt

Stanisław Badeni⁶²
Dr Włodzimierz Godlewski⁶³
Ks. A[lfred] Dobiecki
Ks. Stanisław Kołychanowski⁶⁴
Ignacy Drexler⁶⁵

Do Jego Eminencji
Kardynała Edmunda Dalbora
w Poznaniu

Seminarium Duchownego tamże, w 1901 r. na zaproszenie abp. J. Bilczewskiego objął kanonię w Kapitułce Metropolitalnej we Lwowie, pozostając tam do śmierci. Był członkiem Stronnictwa Narodowo-Demokratycznego we Lwowie, należał do Rady Nadzorczej Kasy Oszczędności i Kredytu we Lwowie, angażował się w ruch chrześcijańsko-społeczny, wchodził w skład Kresowego Biskupiego Komitetu Ratunkowego (KBK) we Lwowie. W 1925 r. został szefem komisji delegatów kurii biskupich prowincji kościelnych lwowskiej i krakowskiej powołanej w celu przygotowania materiałów na obrady biskupów w maju t. r. na temat konkordatu. W 1928 r. reprezentował abp. Bolesława Twardowskiego w pracach mieszanej komisji kościelno-rządowej w sprawie ustaw uchylonych przez konkordat. Cieszył się wielkim zaufaniem i autorytetem w kościelnym środowisku lwowskim. J. Wołczański, *Listy abp. Teodorowicza do abp. Józefa Bilczewskiego z lat 1900-1923*, w: *Arcybiskup Józef Teodorowicz*, s. 118.

62. Badeni Stanisław (1850-1912) – dr praw i dr filozofii, od 1883 r. poseł na Sejm Galicyjski, w 1891 r. wszedł dożywotnio do austriackiej Izby Panów, 1895-1901 i 1903-1912 marszałek Sejmu Galicyjskiego. S. Starzyński, *Badeni Stanisław Marcin*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, red. zbior., Kraków 1935, s. 209-211.
63. Godlewski Włodzimierz (1865-1932) – dr prawa, ziemianin, adwokat, 1898-1912 członek komisji egzaminacyjnej adwokatów i sędziów, 1912-1920 prezydent Rady Dyscyplinarnej Izby Adwokackiej we Lwowie, od 1922 r. członek Rady Stanu, 1930-1932 prezydent Lwowskiej Izby Adwokatów, podczas I wojny światowej współdyrektor Banku Krajowego we Lwowie, członek Naczelnego Komitetu Narodowego, działacz społeczny. M. Waligórski, *Godlewski Włodzimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, red. zbior., Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1960, s. 188.
64. Kołychanowski Stanisław (1890-1936) – święcenia kapłańskie w 1912 r. we Lwowie, w 1920 r. pełnił obowiązki wikariusza par. pw. św. Elżbiety we Lwowie, 1921-1936 proboszcz par. Tłuste, 1935-1936 proboszcz par. Stanisławów, honorowy kanonik Kapituły Metropolitalnej we Lwowie, zmarł 28 XI 1936 r. w Stanisławowie. *Schematismus archidiecezys Leopoliensis ritus latini 1913-1937*, Leopoli 1913-1937, passim.
65. Drexler Ignacy Tadeusz Marian (1878-1930) – absolwent Politechniki Lwowskiej, inżynier, 1903-1912 urzędnik Wydziału Krajowego we Lwowie, od roku 1912 pracownik Magistratu tamże, 1913-1925 docent Politechniki Lwowskiej, 1925-1930 prof. nadzwyczajny w Katedrze Budowy Miast tamże, w roku akad. 1928/29 dziekan Wydziału Inżynierii Lądowo-Wodnej. A. Mściwujewski, *Drexler Ignacy Tadeusz Marian*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, s. 375-376.

Dokument 12

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), Brulion listu kard. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 26 II 1920 r.

Na^m ręce Waszej Arcyb[iskupiej] Mości przesyłam serdeczne podziękowania za życzenia złożone mi przez Lwowską Delegację Krakowskiego Biskupiego Komitetu Pomocy dla Dotkniętych Wojną.

Pomoc, jaką Wielkopolska mogła dać za pośrednictwem moim Wschodnim Kresom naszej ojczyzny, złączy nas niewątpliwie ściślejszym węzłem i będzie trwałym ogniwem spajającym na w[e] wspólnej pracy dla dobra ojczyzny i Kościoła. P[oznań] 26/2 [19]20

E[dmund]

Dokument 13

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 15 III 1920 r.

Poznań, 15 marca 1920

Waszejⁿ Arcybiskupiej Mości

przesyłam z powodu dnia świętego patrona serdeczne życzenia. Niechaj Pan Bóg dodaje X. Arcybiskupowi sił i zdrowia do przetrwania tych ciężkich chwil, o których można powtórzyć foris pugna, intus pavos⁶⁶.

Z kilku stron (Biskup Krakowski, Biskup Szelążek, Arcyb[iskup] Teodorowicz) rzucono myśl, by episkopat zwrócił się w publicznej odezwie przeciwko mieszanemu się sejmu do spraw kościelnych. Proszę mi donieść, jak się Ks. Arcybiskup na to zapatruje.

Do Prezesa ministrów napisałem, aby wreszcie rząd wypłacił biskupom w dawniejszej Galicji dodatki dla duchowieństwa.

Łączę wyrazy głębokiej czci, oddany w Chrystusie

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

^m Tekst pisany czarnym atramentem na jednej karcie papieru formatu zeszytowego. Brak tytułatury. W lewym dolnym rogu karty nota: „C. 3/3”.

ⁿ Tekst pisany czarnym atramentem na trzech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. Obok autografu autora pisma nota czarnym atramentem ręką abp. Bilczewskiego: „Odpisałem 22/3 [1]920”.

66. Łac.: na zewnątrz walka, wewnątrz trwoga.

Dokument 14

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 22 III 1920 r.

Lwów, 22/3 [1]920

Eminencjo°, Najdostojniejszy Prymasie,

Bardzo, bardzo dziękuję za łaskawą pamięć na św. Józefa. Proszę przyjąć życzenia najlepszych, bliskich już świąt wielkanocnych.

U nas ciężko jak nigdy, a najciężej z powodu kłęski tyfusu. Przeszłego roku umarło mi koło 50 kapłanów⁶⁷, w tym roku już 20⁶⁸, a do świąceń przychodzi sześciu chorowitych⁶⁹.

° Tekst pisany czarnym atramentem na 2,5 stronicach papieru formatu listowego. Brak koperty. W lewym górnym rogu karty tytułowej nota ręką urzędnika kurialnego: „Pr. 26/328” i „Do akt zjazdu”. W prawym górnym rogu obok datacji nota: 1426/20”.

67. Oficjalne źródła Kurii Metropolitalnej we Lwowie podają liczbę 47 duchownych zmarłych w roku 1919: Bałaban Michał (1856-1919), Bar Józef (1892-1919), Barnat Stanisław (1866-1919), Bożentowicz Ludwik (1829-1919), Ciepły Andrzej (1886-1919), Czarnik Wawrzyniec (1887-1919), Data Prokop OFMBern (1881-1919), Dąbrowski Tomasz (1841-1919), Dworzański Aleksander (1880-1919), Dziugiewicz Jan (1871-1919), Dziurzyński Stefan (1855-1919), Głowacki Józef (1893-1919), Jaworski Stanisław (1874-1919), Kamiński Leon (1884-1919), Kochański Mikołaj (1872-1919), Kolba Julian (1893-1919), Kostkiewicz Wojciech (1863-1919), Kulczycki Franciszek (1866-1919), Laccaciu Innocenty OP (1877-1919), Lang Franciszek (1882-1919), Lewicki Rudolf (1838-1919), Majewski Jacek OP (1848-1919), Maksymowicz Karol (1880-1919), Mamro Jan (1887-1919), Mizera Wojciech OP (1849-1919), Mroczyński Wincenty (1862-1919), Mróz Antoni (1885-1919), Muszyński Tadeusz (1868-1919), Okulicki Wawrzyniec (1851-1919), Pasieczny Edward (1869-1919), Pasiut Jan (1836-1919), Podolski Edward (1835-1919), Procner Józef (1879-1919), Raba Walerian (1892-1919), Ruciński Jan (1866-1919), Scherff Zygmunt (1874-1919), Skibina Ludwik (1881-1919), Sochowicz Franciszek (1867-1919), Sołtys Wojciech (1845-1919), Tomaszewski Mieczysław (1884-1919), Turkuł Kalikst (1844-1919), Urbański Grzegorz (1884-1919), Wesołowski Walerian (1846-1919), Wierzbowski Józef (1885-1919), Wilczyński Tomasz (1868-1919), Wojnowski Stanisław (1873-1919), Zawadzki Mieczysław (1882-1919). *Elenchus cleri saecularis ac regularis archidioecesis Leopoliensis ritus latini pro anno Domini 1920*, Leopoli 1920, s. 67-69.
68. Od początku stycznia do końca marca 1920 r. zmarło 23 kapłanów: Gorazdowski Zygmunt (1845-1920), Kubassek Jan (1843-1920), Włodzimirski Jan (1887-1920), Cieślak Józef (1878-1920), Kwiatkowski Władysław (1888-1920), Bożyński Władysław (1873-1920), Prapulinat Metody OFM (1838-1920), Szymonowicz Zygmunt (1981-1920), Rutkowski Roman (1874-1920), Kwaśniewski Jan (1886-1920), Wucha Józef (1881-1920), Piechna Stanisław (1875-1920), Sajewicz Antoni (1852-1920), Olchówka Józef (1882-1920), Kratochwil Józef (1864-1920), Juszcak Stanisław (1855-1920), Puchalski Wawrzyniec (1842-1920), Engel Jan (1879-1920), Mroziuk Bronisław (1889-1920), Adamczyk Stanisław (1848-1920), Wrodarczyk Franciszek CM (1874-1920), Pawłowski Zygmunt (1837-1920), Wolański Józef (1876-1920). *Elenchus [...] 1920*, s. 70-71.
69. Według wykazu urzędowego Kurii Metropolitalnej we Lwowie, w roku 1920 święcenia kapłańskie przyjął z rąk abp. J. Bilczewskiego 5 diakonów: Gach Jan Kazimierz, Jakubowski Bronisław, Kuchta Stanisław, Olejarz Michał i Przybylski Antoni. *Elenchus [...] 1922*, Leopoli 1922, s. 107.

Całym sercem godzę się na projekt oddania skarbowi polskiemu złota i srebra kościelnego; rzuciłem tę myśl przed moją Kapitułą metropolitalną już przed kilku miesiącami. Niestety, niewiele u nas się znajdzie tych kruszców, bo nas b[ły] rząd austriacki dawno gruntownie złupił. Dość powiedzieć, że w Katedrze lwowskiej jeszcze przed 20-tu laty były na wielkim ołtarzu lichtarze drewniane.

W sprawie projektowanej odezwy publicznej przeciwko mieszaniu się Sejmu do spraw kościelnych nie umiałbym wypowiedzieć zdania zanim nie poznam dokładnego tekstu czy treści odezwy. Przecież zanosi się na konkordat między Stolicą św[iętą] a państwem. Od Sejmu będziemy się też domagali dotacji dla duchowieństwa itd.

Bardzo dziękuję za urgens do Prezesa ministrów w sprawie wypłaty dodatku dla duchowieństwa. Większość mojego duchowieństwa nie ma za co sprawić [sobie] ubrania, bo było w ciągu sześciu lat kilka i kilkadziesiąt razy rabowane⁷⁰; widzi, że wszystkim daje się wielkie dodatki, a tylko ono jest pomijane... rośnie więc ferment szkodliwy utrudniający także utrzymanie należytej karności.

Raczy Wasza Eminencja przyjąć wyrazy czci najgłębszej, sługa oddany

† Józef Bilczewski

Dokument 15

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 10 IV 1920 r.

Wasza^p Eminencjo!

Na łaskawe pismo z dnia 9 marca b.r. L. 1074/20 mam zaszczyt oznajmić, że podzielam najzupełniej zdanie Waszej Eminencji, aby zbędne dla służby Bożej przedmioty ze złota i srebra złożyć na potrzeby państwa.

Równocześnie zwracam się do Duchowieństwa o przeprowadzenie inwentaryzacji i przedłożenie wykazów według podanego przez Waszą Eminencję szematu. Łączę wyrazy czci najgłębszej

†† Józef Bilczewski††

70. Aluzja do strat duchowieństwa archidiecezji lwowskiej poniesionych wskutek I wojny światowej 1914-1918, wojny ukraińsko-polskiej 1918-1919 i wojny polsko-bolszewickiej 1920 r.

^p Tekst pisany maszynowo z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie papieru formatu in folio. W górnym lewym rogu karta z pieczęcią podłużną: „Consistorium Metropolitanum rit. lat. Leopoliense”. Niżej cyfra pismem maszynowym: „L. 2506/20” oraz nota ręką urzędnika kurialnego „Do akt”. W prawym górnym rogu karty pieczęć podłużna: „10 kwie[tnia] 1920” oraz noty ręką urzędników kurialnych: „1751/20.0” i „Konf[erencja] XX. BB”.

†† Autograf napisany czarnym atramentem.

Jego Eminencja
Najprzewielebniejszy Ksiądz Kardynał
Edmund Dalbor
Prymas Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański
w Poznaniu

Dokument 16

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Warszawa 6 VI 1920 r.

Warszawa, 6/6 [1]920

Eminencjo!^s

Dopiero w Warszawie dowiedziałem się, że Wasza Eminencja zaniemogła w czasie wizytacji kanonicznej. Cieszę się serdecznie, że Eminencja już zdrowy. Proszę bardzo uważać, żeby całkiem wydobrzeć.

Pozwalam sobie przesłać kopię relacji nuncjusza Garampiego⁷¹, która ma wielką wartość na chwilę dzisiejszą.

Dokument 17

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, Kopia listu abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 8 VIII 1920 r.

Lwów, dnia 8 sierpnia 1920

Eminencjo^t, Najdostojniejszy Prymasie!

Dowiaduję się, że Konferencja Ks.Ks. Biskupów postanowiła mój referat w sprawie „Reformy nauki religii w szkołach” oddać ocenie trzech kapłanów. Sądzę, że uchwała ta ubliża powadze Episkopatu. Katecheci wypowiedzieli się w tej kwestii

^s Tekst pisany czarnym atramentem na jednej stronie papieru listowego formatu zeszytowego. Brak zakończenia i koperty.

71. Garampi Giuseppe (1725-1792) – święcenia kapłańskie w 1749 r. w Rzymie, kanonik bazyliki św. Piotra i pracownik Archiwum Watykańskiego, 1751-1772 prefekt tej instytucji, 1772-1776 nuncjusz w Warszawie, 1776-1785 nuncjusz w Wiedniu, w 1785 r. kreowany kardynałem, autor cennych edycji źródeł historycznych. L. Bieńkowski, *Garampi Giuseppe*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. zbior., Lublin 1989, kol. 858-859.

^t Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie papieru formatu A4. Brak koperty. W lewym górnym rogu karty nota czarnym atramentem ręką abp. Bilczewskiego: „Odpis listu do Kard. Dalbora”.

już kilkakrotnie i nie doniosą nic nowego. Ja byłem referentem całego Episkopatu bez względu na prowincje. Rzeczą Episkopatu było tedy powziąć ostateczną decyzję. Uważam mój projekt za lepszy od przeciwnego. Opiera on się nie na planach austriackich, ale na doświadczeniu i na dobrych wzorach Zachodu. Mimo to byłbym od niego kornie odstąpił, gdyby większość Ks.Ks. Biskupów była się oświadczyła przeciw niemu. Wobec wspomnianej uchwały Episkopatu składam mój referat. Delegata do komitetu jurorów nie wyszłę. Ufam, że Wasza Eminencja wyrozumie moje powody i przyzna im słuszość.

Przy sposobności pozwalam sobie zwrócić uwagę Waszej Eminencji, że Księgarnia św. Wojciecha wydała rozprawę ks. Jana Ciemniewskiego⁷², katechety gimn[azjalnego] we Lwowie, „O nowożytną metodę nauczania religii”⁷³. Rzecz bałamutna, mętna, przyniesie moim zdaniem więcej szkody niż pożytku. Proszę ją przeglądnąć, zwłaszcza ustępy o poznaniu Boga, o karach Bożych, albo kazać dokładnie przeczytać profesorowi dogmatyki. Autor musiał już przed wojną odwołać w „Gazecie Kościelnej”⁷⁴ zdania trącające modernizmem. Niestety, jakiś lekkomyślny recenzent wynosi go w „Sprawie” pod niebiosa.

Raczy Wasza Eminencja przyjąć wyrazy czci najgłębszej, sługa powolny

“† Józef]Bilczewski“

72. Ciemniewski Jan (1866-1947) – święcenia kapłańskie w 1893 r., dr filozofii i teologii, 1893-1896 wykładowca filozofii w polskim Seminarium Duchownym w Detroit (USA), od 1896 r. inkardynowany do archidiec. lwowskiej; 1896-1897 katecheta w Stanisławowie, 1897-1902 katecheta Seminarium Nauczycielskiego w Tarnopolu, 1902-1931 katecheta gimnazjalny we Lwowie, 1931-1945 emeryt we Lwowie; działacz społeczno-religijny, autor publikacji z dziedziny pedagogiki i wychowania, w ramach ekspatriacji opuścił w 1945 r. Lwów osiadając w Krakowie, gdzie pełnił funkcję kapelana klasztoru ss. Karmelitanek Bosych. Zmarł 5 VIII 1947 r. tamże. *Kościół rzymskokatolicki*, t. 2, s. 470-471.

73. J. Ciemniewski, *O nowożytną metodę nauczania religii*, Warszawa-Poznań 1919.

74. „Gazeta Kościelna” – tygodnik poświęcony problematyce religijno-społecznej, wydawany przez Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Kapłanów we Lwowie w l. 1893-1939. Redakcję prowadzili: ks. Alojzy Jougan i ks. Zygmunt Lenkiewicz (1893-1898), ks. Józef Chęciński (1898-1906), ks. Maciej Sieniatycki (1906-1907), ks. Aleksander Pechnik (1907-1931), ks. Michał Rękas (1931-1935), ks. Piotr Stach (1935), ks. Józef Dajczak (1935-1937), ks. Michał Milewski (1937-1939), ks. Władysław Pilin (1939). *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1939*, red. Z. Zieliński, Lublin 1981, s. 106-107.

“-u Autograf napisany czarnym atramentem.

Dokument 18

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 17 VIII 1920 r.

† Poznań, dnia 17 sierpnia 1920

Najprzewielebniejszy^v Ks. Arcybiskupie,

Wiadomości, jakie Ks. Arcybiskup otrzymał w sprawie programu nauki religii, nie były zupełnie ścisłe. Referatu opracowanego przez W[aszą] Arcybiskupią Mość nie usłyszeliśmy, ponieważ Ks. Arcybiskup Teodorowicz referatu nie przywiózł. Propozycja przesłana na moje ręce, aby program tymczasem do pierwszej wprowadzić klasy, a co do reszty jeszcze jeden rok poczekać przeczytałem na zjeździe i poddałem dyskusji. Wydawało się Ks.Ks. Biskupom, że gdy już jeden rok czekaliśmy na zmianę i ustalenie programu, nie zaleca się sprawy o cały dalszy rok przedłużać, mianowicie, że program ten czy ów bez wątpienia po kilku latach ulegnie rewizji. Chodziło zatem o to, aby jakiś całkowity program nareszcie wprowadzić. Ponieważ zaś było wiadomo, że Ks. Czesny (czy Ks. Czesnak?)⁷⁵ opracowywał program dla W[aszej] Arcybiskupiej Mości, sądziliśmy, że Ks. Arcybiskup nie weźmie za złe, jeżeli jego, jako delegata i tłumacza myśli i życzeń Waszej Arcyb[iskupiej] Mości wezwiami do ostatecznego opracowania programu razem z przedstawicielami arcybiskupów Warszawskiego (Kongresówka) i Gnieźn[ieńskiego], i Poznań[skiego] (Wielkopolska).

Tymczasem na Kursie w Poznaniu omawiano także program; zebrani katecheci zgodzili się na program uwzględniający życzenia Małopolski i mają w najbliższym czasie przedłożyć ów program do ostatecznego zatwierdzenia ze strony episkopatu.

Wobec tego i wobec listu W[aszej] Arcybiskupiej Mości, nie będę wzywał owych wymienionych trzech delegatów.

Dziś, we wtorek, pierwsze nadchodzą pomyślne wiadomości z Warszawy. Oby powodzenie trwało dalej i Pan Bóg dał zwycięstwo nad wrogiem i dopomógł do zwycięstwa ładu i porządku wewnątrz Kraju⁷⁶.

^v Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego.

75. Właściwie: Czesnak Karol (1882-1944) – święcenia kapłańskie w 1905 r. we Lwowie, katecheta lwowskich szkół średnich, 1922-1939 zastępca profesora katechetyki i pedagogiki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, pionier ruchu liturgicznego w Polsce, duszpasterz sodalicii mariańskich i studentów. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1939*, Kraków 2002, s. 292 nn.

76. Odniesienie do inwazji bolszewickiej na Polskę w 1920 r. i zwycięskiej dla wojsk polskich bitwy warszawskiej zw. Cudem nad Wisłą w sierpniu tegoż roku.

W piątek wieczorem przyjechały do Poznania obce poselstwa. Nuncjusz został w Warszawie, ale przysłał archiwum i dwóch sekretarzy; część ministerstwa zagranicznego jest w Poznaniu.

Łączę miłe pozdrowienia i wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dokument 19

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 1 X 1920 r.

†

Poznań, 1. 10. 1920

Najprzewielebniejszy^w Ks. Arcybiskupie,

Jak Waszej Arcybiskupiej Mości zapewne wiadomo, przysłał Ojciec św. dla głodnych dzieci polskich na ręce Ks. Kardynała Kakowskiego i moje po 300000 lirów włoskich. Utworzyliśmy Komitet celem rozdzielania powyższej sumy. Na metropolię lwowską (a więc na diecezje: Lwowską, Przemyską i Tarnowską) przeznaczono milion marek. Pieniądze te są u mnie i mam je przesłać do Lwowa dla Waszej Arcybiskupiej Mości. Proszę mi zatem podać, do którego banku lwowskiego mam skierować pieniądze. Kwotę wpłaci się w Poznaniu w państwowej Kasie Pożyczkowej, a ta przez takąż Kasę we Lwowie każe milion marek wypłacić w tym banku, który Ks. Arcybiskup wskaże.

Wspominaliśmy tutaj często Ks. Arcybiskupa, gdy groziło niebezpieczeństwo Lwowowi. Pan Bóg ciężko doświadczał archidiecezję Lwowską – chyba już teraz na dobre zapanuje pokój i biedny kraj odetchnie.

Na wiosnę wysłałem wskutek uchwały Komitetu biskupów pismo do Ojca św., aby zezwolił, by Ks. Bp Band[urski] otrzymał urząd dziekana na froncie. W tych dniach otrzymałem od Nuncjusza długą odpowiedź tłumaczącą, że Ojciec św. do prośby naszej się nie przychylił.

Łączę serdeczne pozdrowienia i wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

^w Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego.

Dokument 20

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 9 X 1920 r.

Lwów, 9 październik [1]1920

Wasza^x Eminencjo!

Bardzo dziękuję za list łaskawy. Przyznaną część subwencji Ojca świętego proszę kazać przysłać do Polskiego Banku Krajowego we Lwowie. Ks. B[iskup] Pelczar⁷⁷ zgłosił się już po trzecią część. Rozumie się, że każda z trzech naszych diecezji otrzyma równy udział, choć przypuszczam, że myślą Ojca świętego było, żeby więcej wojną zniszczone otrzymały część większą.

Przeszliśmy rzeczywiście znowu chwile bardzo ciężkie. Bolszewicy zabili mi trzech księży⁷⁸, ograbili większą część, tak że chodzili w pożyczanej koszuli. Łamię sobie głowę, żeby jaki taki zaprowadzić ład.

W sprawie Ks. B[andurskiego] przewidywałem, że taka przyjdzie odpowiedź. Rzym nie mógł innej powziąć decyzji, gdy w chwili, kiedy ważyła się kwestia biskupstwa połowego⁷⁹, Ks. arc[ybiskup] Teod[orowicz] przedstawił nuncjuszowi wszystkie powody, dla których Ks. B[andurski] został usunięty ze Lwowa.

^x Tekst pisany czarnym atramentem na trzech stronicach papieru formatu zeszytowego. Brak koperty. W prawym górnym rogu karty tytułowej nota ręką urzędnika kurialnego: „Do akt”, w prawym górnym rogu nota: „Konf[erencja] XX. B[iskupów]”.

77. Pelczar Józef Sebastian (1842-1924) – święcenia kapłańskie w 1864 r. w Przemyślu, dr teologii, dr prawa kanonicznego, 1864-1865 wikariusz par. Sambor, 1868-1869 wikariusz par. Wojutyce i ponownie w Samborze, w roku akad. 1869/70 prefekt Seminarium Duchownego w Przemyślu, 1870-1877 wykładowca teologii pastoralnej i prawa kanonicznego w Instytucie Teologicznym tamże, 1877-1880 prof. historii Kościoła i prawa kanonicznego na Wydziale Teologicznym UJ w Krakowie, 1880-1899 prof. teologii pastoralnej tamże, w roku akad. 1881/82 i 1885/86 dziekan, 1880/81 prorektor i 1882/83 rektor UJ, od 1880 r. kanonik Kapituły Katedralnej w Krakowie; 1899-1900 biskup pomocniczy przemyski, 1900-1924 biskup diecezjalny tamże. Beatyfikowany 2 VI 1991 r. w Rzeszowie, 18 V 2003 r. odbyła się jego kanonizacja w Rzymie. H. E. Wyczawski, *Pelczar Józef Sebastian*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 3, red. H. E. Wyczawski. Warszawa 1982, s. 335-346; *Święty Józef Sebastian Pelczar (1842-1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, red. A. Kubiś, J. Wołczański, Kraków 2005, passim; informacje własne autora.
78. Oficjalne źródła Kurii Metropolitalnej we Lwowie podają tylko jedną śmiertelną ofiarę spośród duchowieństwa; był to ks. Adam Małaczyński (1865-1920), proboszcz par. Firlejów, 19 VIII 1920 r. zamordowany przez bolszewików; *Elenchus [...] 1922*, Leopoli 1922, s. 108.
79. Już 9 XI 1918 r. przy Ministerstwie Spraw Wojskowych erygowano konsystorz połowy. Polskie władze rządowe dążyły do powołania urzędu biskupa połowego, opowiadając się za kandydaturą bp. Władysława Bandurskiego, byłego biskupa pomocniczego archidiecezji lwowskiej. Większość jednak członków Episkopatu Polski sprzeciwiała się tej opcji. Ostatecznie w grudniu 1918 r. desygnowali na to stanowisko dotychczasowego biskupa pomocniczego

Raczy W[asza] Eminencja obmyśleć znowu kroki, jakie poczynić musimy u Rządu, aby przyznał dodatek drożyzniany dla duchowieństwa przynajmniej w podwójnej wysokości od zeszłorocznego. Duchowieństwo amerykańskie i lud wyczekuje pisma z podzięką od episkopatu polskiego.

Czy wasza Eminencja otrzymała sprawozdanie o książce Ks. Ciemnińskiego „O nowożytną metodę nauczania religii” od swojego referenta? Episkopat będzie musiał nią się zająć. Są w niej wprost błędy dogmatyczne.

Raczy wasza Eminencja przyjąć wyrazy czci najgłębszej, sługa powolny

† Józef Bilczewski

Dokument 21

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 18 XII 1920 r.

Lwów, 18/12 [1]1920

Eminencjo^y, Najdostojniejszy Prymasie,

Spieszę złożyć waszej Eminencji życzenia serdeczne najlepszych świąt i szczęśliwego N[owego] Roku. Obyśmy rychło doczekali uzdrowienia stosunków we wnętrzu Ojczyzny i uczciwego pokoju na zewnątrz.

Żądane informacje w sprawie zakonów pozwolę sobie przesłać w najbliższym czasie. Dostarczę też przy sposobności szczegółów, jak to właśnie arcyb[iskup] T[eodorowicz] najbardziej parł na usunięcie b[iskupa] Bandurskiego uważając, że zarzuty podniesione przeciw niemu mają aż nadto dostateczne uzasadnienie i nie chciał dopuścić do sanacji jego stosunków finansowych. Powtórzę też T[eodorowiczowi] każdej chwili te moje słowa w oczy. Takie już sumienie polityków. Poruszyłem tę sprawę w związku z listem, który mi W[asza] Eminencja raczyła pokazać w Warszawie. Wierzyć się nie chce, że On teraz może pisać,

archidiecezji warszawskiej Stanisława Galla. Perturbacje jednak nie zostały całkowicie zażegnane, bowiem kard. Kakowski nie chciał utracić współpracownika, a władze rządowe kwestionowały jego kwalifikacje do objęcia etatu biskupa polowego, podtrzymując kandydaturę bp. Bandurskiego. W tej sytuacji wypłynęła propozycja powierzenia owego stanowiska lwowskiemu arcybiskupowi ormiańskokatolickiemu Józefowi Teodorowiczowi. Jednakże nie zgodził się na to rozwiązanie naczelnik Państwa Józef Piłsudski. Osiągnięto wreszcie kompromis: cofnięcie przez stronę rządową kandydatury bp. Bandurskiego za cenę rezygnacji z osoby abp. Teodorowicza. W tej sytuacji powrócono do pierwotnego schematu: 5 II 1919 r. biskupem polowym został bp. Stanisław Gall, który pełnił swe obowiązki do 14 II 1933 r. S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego*, s. 31-33.

^y Tekst pisany czarnym atramentem na dwóch stronicach papieru formatu zeszytowego. Brak koperty. W prawym górnym rogu nota ręką urzędnika kurialnego: „Konf[erencja] XX. B[iskupów]”.

„że zarzutom podniesionym przeciw B[andurskiemu] brak dostatecznej podstawy”. Kardynał Kakowski wspomniał mi niedawno, że przed wojną przyszedł do niego prof. Aschkenazy⁸⁰ z propozycją, żeby zajął się sanacją długów b[iskupa] B[andurskiego], które wówczas wynosiły wedle Aschkenazego czterysta kilkadziesiąt tysięcy koron.

Łączę dla W[aszej] Eminencji wyrazy czci najgłębszej, sługa powolny

† Józef Bilczewski

Dokument 22

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 22 XII 1920 r.

Poznań, dnia 22. 12. 1920

Najprzewielebniejszy^z i Drogi Ks. Arcybiskupie,

Dziękując serdecznie za życzliwą o mnie pamięć, przesyłam ze swej strony również gorące życzenia z powodu Świąt Bożego Narodzenia i zbliżającego się Nowego Roku. Trzeba nam, jak kiedyś Izraelowi, wyciągnąć ręce błagalne do Księcia Pokoju i wołać: „Veni et noli tardare!”⁸¹

Tak się już wszystkim przykrzy, tyle niezadowolenia w całym świecie, że z jednej strony wszystko wzdycha do pokoju, a z drugiej strony lada agitator gotów ludność podburzyć do niepokojów.

Ojciec św. przeznaczył znów większą sumę na dzieci polskie. W połowie stycznia chcemy urządzić podział pieniędzy. Może Ks. Arcybiskup wyrazi jakie życzenia?

80. Właściwie: Askenazy Szymon (1865-1935) – pierwotna tożsamość: Szulim Zelman, pochodził z rodziny żydowskiej, absolwent studiów prawniczych i historycznych, habilitacja w 1897 r. na Uniwersytecie Lwowskim, gdzie uzyskał zatrudnienie, dochodząc w 1906 r. do statusu profesora zwyczajnego, kierując Katedrą Historii Nowożytnej Polski do roku 1919; nie powiodły mu się starania o angaż na Uniwersytecie Warszawskim, 1920-1923 minister pełnomocny w imieniu rządu polskiego przy Lidze Narodów w Genewie, 1927-1935 wykładał historię gościnnie na Uniwersytecie Warszawskim; był twórcą tzw. szkoły historycznej Askenazego, autor publikacji z dziedziny stosunków międzynarodowych w XVIII i XIX wieku. *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red. A. Redzik, Kraków 2015², passim; M. Nurowski, *Szymon Askenazy. Wielki Polak wyznania mojżeszowego*, Warszawa 2005, passim.

^z Tekst pisany czarnym atramentem na dwóch stronicach czystego papieru formatu A4. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

81. Łac.: przyjdź [Panie], nie zwlekaj.

O Band[urskim] była pogłoska, że ma zostać biskupem polowym na Litwie Wileńskiej⁸². Ale to pewnie był tylko balon d'essai⁸³ puszczony przez gazety.

Łączę serdeczne pozdrowienie i wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dokument 23

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 19 III 1921 r.

†

Poznań, dnia 19. 3. 1921

Najprzewielebniejszy^z Ks. Arcybiskupie,

Proszę przyjąć infra Octavam⁸⁴ serdeczne życzenia z powodu dnia św. Patrona, który oby szczególną opieką otoczył archidiecezję Lwowską i jej Czcigodnego Pasterza. Życzę również wesołego Alleluja!

Żałowaliśmy, że okoliczności nie pozwoliły Ks. Arcybiskupowi przybyć do Warszawy na posiedzenie Komitetu [Biskupów]. Toczyła się sprawa, żywo i najbliższej obchodząca biskupów sąsiadujących z Unitami. Otóż poruszono znów myśl konferencji z biskupami unickimi i zbliżenia się do nich⁸⁵. Wchodzą w tę rzecz nie tylko pobudki religijne, ale także polityczne. Chodziłoby o usunięcie zarzutu, jaki się robi zagranicą Polsce i Polakom, że ze swej strony nie czynią kroków do zgody z Rusinami. Jakkolwiek zarzut niesłuszny, ale zalecałoby się odebrać Rusinom wszelką broń przez propozycję ze strony biskupów łacińskich, by pracować wspólnie i zgodnie dla dobra Kraju i religii, i tym końcem odbyć z nimi

82. Po wielu próbach unormowania statusu bp. Władysława Bandurskiego w Kościele okresu międzywojennego, osiadł on w 1920 r. w Wilnie, pełniąc do 1922 r. obowiązki kapelana na etacie generalskim sił zbrojnych Litwy Środkowej. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy*, s. 25.

83. Fr. właściwie: d'essai – próbny.

^z Tekst pisany czarnym atramentem na 3 ½ stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

84. Łac.: w oktawie uroczystości św. Józefa.

85. U progu narodzin II Rzeczypospolitej podczas konferencji Episkopatu Polskiego Kościoła katolickiego uczestniczyli biskupi obrządku łacińskiego i arcybiskup lwowski obrządku ormiańskokatolickiego, ale bez hierarchów greckokatolickich. Jak wynika z przytoczonego wyżej listu kard. Dalbora z wiosny 1921 r., planowano zaprosić do udziału w obradach także biskupów ukraińskich. Do realizacji zamiaru doszło latem 1923 r., kiedy to prymas Polski zaprosił ich na zjazd do Częstochowy, jednak żaden z nich nie przybył. W późniejszych latach unicy – za wyjątkiem abp. Teodorowicza – nieregularnie brali udział we wspólnych obradach episkopatu. C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor*, s. 137; S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego*, s. 62-63.

konferencję. Jak jeden z Ks.Ks. Biskupów referował, interesuje się bardzo tą rzeczą Naczelnik Państwa, który oświadczył, że gotów sam interweniować, by konferencja przyszła do skutku.

Komitet biskupów rozważywszy to wszystko polecił mi, abym przygotował i zaproponował zjazd biskupów unickich z biskupami łacińskimi diecezji Lwowskiej, Przemyskiej, Łuckiej, Lubelskiej, Podlaskiej pod przewodnictwem prymasa i współdziałale Kardynała Kakowskiego. Zanim wyślę zaproszenia do biskupów unickich, proszę Ks. Arcybiskupa o łaskawą wiadomość, jak się na tę rzecz zapatruje i czy gotów jest przybyć na konferencję.

O podziale pieniędzy przeznaczonych dla biskupów polskich otrzyma Ks. Arcybiskup wnet zawiadomienie. Pieniądzy tych dopiero jedna część jest w Warszawie, druga ma dopiero przybyć.

W sprawie kroków przeciwko agitacji metodystów postanowiono wysłać protest do ministrów oświaty i spraw wewnętrznych, i zbierać dalszy materiał co do Imki⁸⁶ i Iwki⁸⁷, bo co [do] tych towarzystw sprawa nie wydała się zupełnie jasna.

Łączę serdeczne pozdrowienia i wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dokument 24

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 5 IV 1921 r.

Poznań, dn[ia] 5.4.1921

L.D. 1665/21.0

Ostrów Tumski 1

Ks^z. Biskup Przemyski doniósł mi, że 5. 4. na konferencji biskupów małopolskich będzie także mowa o zamierzonym zjeździe z biskupami unickimi.

Proszę uprzejmie o łaskawą wiadomość, co w tym względzie biskupi małopolscy uchwalili.

86. Właściwie: YMCA – Young Men’s Christian Association (Związek Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej), międzynarodowa instytucja ekumeniczna o programie chrześcijańskim erygowana w 1844 r. w Londynie.

87. Właściwie: YWKA – Young Women’s Christian Association (Chrześcijańskie Stowarzyszenie Młodych Kobiet), instytucja analogiczna do YMCA powołana do życia w 1855 r. w Anglii.

^z Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie czystego papieru formatu A4. W lewym rogu nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. Niżej liczby podawczej dziennika wydrukowana nota: „Przy odpowiedzi należy się powołać na powyższy numer”.

Uwagę Ks. Arcybiskupa uważam za słuszną, że pod nieobecność Metropolity Szeptyckiego⁸⁸ nie można zwoływać konferencji z biskupami unickimi, bo dałoby im się z góry powód, a przynajmniej pozorny powód nieprzyjęcia zaproszenia na zjazd. Wprawdzie Biskup Kamieniecki⁸⁹ był za tym, żeby jak najrychlej zwołać konferencję, jednak okoliczności wszystkie przemawiają za tym, aby najpierw rzecz dobrze przygotować, by jej z góry nie narazić na nieudanie. Zalecałoby się bardzo, aby najpierw ustnie i nieoficjalnie porozumieć się z biskupami unickimi w Przemyślu i Stanisławowie, jakby się na projekt wspólnej konferencji zapatrywali. Na razie więc nie zrobię ze swej strony żadnego kroku do biskupów unickich, w czym utwierdza mnie list otrzymany przed chwilą od Kard. Kakowskiego, w którym mi donosi, że Ks. Arcybiskup Teodorowicz pisze mu o wrażeniu, jakie zrobiło podobno pismo Ojca św. do Metropolity Szeptyckiego. Pismo to nie jest mi znane; jeśli było publikowane we Lwowie, proszę o przysłanie odbitki lub odpisu.

Zjazd Episkopatu Polskiego odbędzie się 5 lipca. Jeśli Ks. Arcybiskup ma jaki wniosek, to proszę o zakomunikowanie mi go do 15 kwietnia.

a¹-† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor^a
Prymas

Najprzewielebniejszy
Ks. Arcybiskup Józef Bilczewski
Metropolita Lwowski o[b]. łac.
we Lwowie

88. Szeptycki Andrzej (1865-1944) – święcenia kapłańskie w 1892 r. w obrządku greckokatolickim, bazylianin, dr filozofii, prawa i teologii, 1899-1900 władca eparchii stanisławowskiej, 1900-1944 metropolita halicko-lwowski i archieparcha we Lwowie, protektor ukraińskich instytucji społeczno-religijnych i kulturalnych, zwolennik ukraińskiej racji stanu w okresie II Rzeczypospolitej, propagator idei ekumenizmu z Cerkwią prawosławną, obarczany przez polską społeczność winą za milczenie w dobie eskalacji ukraińskich mordów na ludności polskiej, żydowskiej i ormiańskiej w I poł. XX w., Sługa Boży. K. Krasowski, *Biskupi katolicki*, s. 279-289; J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939-1945. Materiały źródłowe*, cz. 1-2, Kraków-Lwów 2005-2006, passim; *Kościół rzymskokatolicki i Polacy w Małopolsce Wschodniej podczas wojny ukraińsko-polskiej 1918-1919. Źródła*, t. 1-2, oprac. J. Wołczański, Lwów-Kraków 2012, passim.
89. Funkcję ówczesnego biskupa diecezji kamieniecko-podolskiej pełnił w latach 1918-1926 Piotr Mańkowski, po czym 14 XI 1921 r. opuścił teren diecezji, a tym samym granice Związku Sowieckiego, osiadając na terenie Polski. J. Wołczański, *Listy biskupa Piotra Mańkowskiego do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1912-1922*, w: *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi diecezji w Kamieńcu Podolskim*, red. J. Wołczański, Kraków-Kamieniec Podolski 2001, s. 401-447.

^a-^a Autograf pisany czarnym atramentem

Dokument 25

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 2 VII 1921 r.

L. 35/ord.

Lwów, dnia 2 lipca 1921 r.

W^b odpowiedzi na cenne pismo z dnia 24/6 L. 2986/21.0, proszę najuprzejmiej o łaskawe wystosowanie prośby do J[ego] E[minencji] Kardynała protektora Kolegium polsk[iego] w Rzymie, aby dopuścił do zaprowadzenia tymczasowo dla kolegium przepisów, jakie istnieją w Rzymie dla zakładów nie mających w sobie kapłanów.

Łączę dla Waszej Eminencji wyrazy czci najgłębszej

† Józef Bilczewski

Do Jego Eminencji Kardynała
Edmunda DALBORA
w POZNANIU

Dokument 26

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Krobia 2 VIII 1921 r.

Krobia⁹⁰, wojew[ództwo] Poznańskie, dnia 2 sierpnia 1921

†

Najprzewielebniejszy^c Ks. Arcybiskupie,

Przed niedawnym czasem pisał do mnie Bp Sapieha⁹¹, by wysłać telegram do Ks. Arcyb[iskupa] Teodorowicza. Biskup Krakowski dodał, że w tej sprawie

^b Tekst pisany pismem maszynowym z wyjątkiem pozdrowień i autografu autora na jednej stronie papieru formatu A4. Brak tytułatury i koperty. W lewym górnym rogu karty okrągła pieczęć: „Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie”. W prawym górnym rogu karty nota ręką urzędnika kurialnego: „3202/21/0”.

90. Krobia – miasto w Wielkopolsce, dawna własność biskupów poznańskich, miejsce wypoczynku kard. E. Dalbora.

^c Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W górnej partii karty tytułowej nota czarnym atramentem ręką abp. Bilczewskiego: „W sprawie arcyb[iskupa] Teodorowicza, nomin[acja] bisk[upa] Komara”.

91. Sapieha Adam Stefan (1867-1951) – święcenia kapłańskie w 1893 r. we Lwowie, dr obojga praw, 1906-1911 rezydował w Watykanie jako relator spraw polskich, 1911-1951 biskup krakowski,

pisze także do W[aszej] Arcybiskupiej Mości. Czy Ks. Arcybiskup wysłał jaki telegram? Ja dotąd tego nie uczyniłem, bo za mało znałem położenie rzeczy. Teraz poinformowawszy się zapytuję, czy by Ks. Arcybiskup zgodził się na to, aby wysłać list (nie telegram) tej mniej więcej treści: „Jechałeś do Rzymu w najlepszej intencji, by bronić sprawy polskiej, a teraz spotykają Cię za to niesłuszne zarzuty i podejrzenia. Wyrażam Ci współczucie. Episkopat polski jest po Twojej stronie”⁹².

Czy Ks. Arcybiskup otrzymał mój list w sprawie konkordatu?⁹³ Miałem w tych dniach poufną wiadomość, że rząd – przede wszystkim minister O[świecenia] i W[yznań] R[eligijnych]⁹⁴ – czuje się tym bardzo dotknięty, że w nominacji sufragana tarnowskiego⁹⁵ nie miał udziału „w jakiegokolwiek formie”, że pójdzie protest do Rzymu, a w sejmie będzie przedłożona propozycja, by w budżecie skreślić pozycję dla sufragana w Tarnowie. Z drugiej strony słyszę, że nominacja Ks. Komara⁹⁶ wywołała także podobno wśród duchowieństwa diecezji tarnowskiej niezadowolenie. Nie wiem, co o tym wszystkim sądzić i rad bym usłyszał zdanie Ks. Arcybiskupa.

Pozostaję na razie do 12.8 w Krobi, potem jadę do Bydgoszczy⁹⁷ na diecezjalny zjazd katolicki, po czym albo do Poznania, albo jeszcze do Krobi. Zależć to będzie od biegu spraw.

Łączę miłe pozdrowienia i wyraz[y] głębokiego uszanowania

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

arcybiskup (od 1925 r.) i kardynał (od 1946 r.). K. Krasowski, *Biskupi katoliccy*, s. 216-224.

92. Nawiązanie do zaangażowania abp. J. Teodorowicza i bp. A.S. Sapiehy na rzecz plebiscytu na Górnym Śląsku. Szerzej na ten temat zob.: S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego*, s. 341-350; Z. Zieliński, *Udział Adama Stefana Sapiehy w sprawie śląskiej podczas plebiscytu w roku 1921*, w: *Księga Sapieżyńska*, t. 2, red. J. Wolny, Kraków 1986, s. 89-109; J. Wołczański, *Listy abp. Józefa Teodorowicza do abp. Józefa Bilczewskiego*, s. 238.

93. Odniesienie do prac przygotowawczych nad konkordatem między Polską a Stolicą Apostolską zawartym 10 II 1925 r.

94. Funkcję ówczesnego ministra WRiOP pełnił w latach 1920-1921 Maciej Rataj.

95. Nawiązanie do nominacji biskupa pomocniczego diecezji tarnowskiej Edwarda Komara.

96. Komar Edward (1872-1943) – święcenia kapłańskie w 1897 r. w Krakowie, dr filozofii i teologii, podczas pontyfikatu w diecezji krakowskiej kard. Jana Puzyny pełnił obowiązki ojca duchownego Seminarium Duchownego, 1911-1921 proboszcz par. Osielec i Sucha, 1921-1943 biskup pomocniczy diecezji tarnowskiej. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy*, s. 125-126.

97. Bydgoszcz – miasto w pradolinie rzeki Brdy w północnej Polsce.

Dokument 27

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 24 VI 1921 r.

Poznań, dnia 24. 6. 1921

Najprzewielebniejszy^d Ks. Arcybiskupie,

Wróciwszy z wizytacji zastałem list W[aszej] Arcybiskupiej Mości. Zająłem się odezwą, która w tych dniach ukaże się w gazetach; dwadzieścia odbitek każe przesłać.

Ks. Biskup Rhode⁹⁸ przyjechał do Poznania w zeszłą sobotę wieczorem i zabawiwszy kilka dni pojechał w strony rodzinne nad Morze Bałtyckie. Czy zdąży przybyć przed 5/7 do Lwowa, trudno oznaczyć, bo nie wiedział jak długo go sprawy zatrzymają w stronach rodzinnych, a potem w Warszawie. Z Warszawy chciał się udać do Lwowa. Poproszę Zmartwychwstańców w Warszawie, aby dali znać do Lwowa, kiedy przybędzie.

Ks. Biskup Rhode jeździ w towarzystwie O. Zapały⁹⁹, generalnego przełożonego Zgromadzenia Zmartwychwstania Pańskiego, dlatego mieli zamiar zamieszkania u Zmartwychwstańców we Lwowie, jak i w Krakowie.

Z pisma, które równocześnie wysłałem¹⁰⁰ dowie się Ks. Arcybiskup, że episkopat amerykański jest przeciwny przyjazdowi biskupów polskich. Ks. Biskup Rhode rozmawiał z Ojcem św. i przedłożył mu położenie Polaków, zwrócił Ojcu św. uwagę na to, że Polacy w Ameryce dochodzą do wyższych urzędów w państwie i w gminach, tylko w Kościele są stale odsuwani¹⁰¹. Na to Ojciec św. rzekł, że to jest rzeczą niesłuszną i że przeprowadzi, aby było dwóch biskupów sufraganów

^d Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

98. Rhode Paweł Piotr (1871-1945) – polski emigrant w USA, święcenia kapłańskie w 1894 r. w Milwaukee (USA), 1894-1895 proboszcz par. pw. św. Wojciecha w Chicago, 1897-1908 proboszcz par. pw. św. Michała Archanioła tamże, 1908-1915 bp pomocniczy archidiec. Chicago, 1915-1945 bp ordynariusz diec. Green Bay, protektor integracji i zdynamizowania prac polonijnych organizacji w USA, postulował nominacje biskupów polskiego pochodzenia w USA. R. Nir, *Rhode Paweł Piotr*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, red. zbior., Lublin 2012, kol. 74-75.

99. Zapała Władysław (1874-1948) – święcenia kapłańskie w 1897 r. w Zgromadzeniu Księży Zmartwychwstańców w Rzymie, 1900-1920 pracował w USA, 1920-1926 generał Zgromadzenia w Rzymie, 1923-1928 proboszcz par. w Poznaniu, 1932-1948 ponownie duszpasterz polonijny w USA. B. Micewski, *Zapała Władysław*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. zbior., Lublin 2014, kol. 1243-1244.

100. Brak owego dokumentu.

101. Petycję w tej kwestii bp Rhode przedstawił podczas audiencji papieżowi Benedyktowi XV w 1919 r. w Rzymie.

polskich. Z czego znów wynika, że Ojciec św. jest nam życzliwy, ale dyplomacja watykańska bodaj ulega wpływom irlandzko-niemieckich biskupów amerykańskich.

Łączę miłe pozdrowienia i serdeczne życzenia, aby pobyt kąpielowy służył, oddany

† Edmund
Kardynał

Co do listu pasterskiego¹⁰² wyobrażam sobie, że stosownie do grożącego niebezpieczeństwa wykaże sakramentalny charakter i nierozzerwalność oraz zgubne skutki rozwodów. Jeśli starczy jeszcze miejsca na nadużycia, tym lepiej, ale główna rzecz zapobiec cywilnym małżeństwom.

Dokument 28

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 2 IX 1921 r.

Poznań, dnia 2/9 1921

Najprzewielebniejszy^e Księżu Arcybiskupie,

Miałem nadzieję, że będę mógł odpowiedzieć na list Waszej Arcybiskupiej Mości z dnia 12/8 przesłać przez Ks. Biskupa Sufragana¹⁰³ wracającego do Lwowa. Tymczasem strajki utrudniły ten zamiar. Uważam, że wyjazd do Rzymu byłby potrzebny, żeby objaśnić Ojca św. o stosunku naszym do Rusinów. Widać to także z listu Ojca św.

Zjazd Komitetu ma nastąpić 26/9. Zależy mi bardzo na tym, aby Ks. Arcybiskup był na posiedzeniu Komitetu. Jeśliby zatem nie było możliwym Ks. Arcybiskupowi tego dnia przyjechać do Warszawy, proszę podać inny dzień i to jak najrychlejszy: 22/9, najpóźniejszy: 10/10 i proszę o tym donieść zaraz nie mnie, lecz biskupowi Podlaskiemu¹⁰⁴, który ma wysłać zaproszenia. Jutro bowiem wyjeżdżam na podróż wizytacyjną i wracam 18/9. Dodaję jednak, że pożądanym jest bardzo termin raczej rychlejszy niż późniejszy.

102. Autorem listu Episkopatu Polski był abp Józef Bilczewski. *O małżeństwie. List pasterski biskupów polskich do duchowieństwa i wiernych*, Poznań 1922.

^e Tekst pisany czarnym atramentem na 2 ½ stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

103. Funkcję ówczesnego biskupa pomocniczego archidiec. lwowskiej ob. łac. pełnił w latach 1918-1923 Bolesław Twardowski.

104. Mowa o sekretarzu Zjazdu Biskupów i członku Komitetu Biskupów bp. Henryku Przeździeckim.

Przy sposobności zjazdu Komitetu chce minister Rataj¹⁰⁵ omówić sprawę biskupa Komara.

Za przysłane na zjazd katolicki w Bydgoszczy życzenia i błogosławieństwo dziękuję serdecznie, i łączę wyrazy głębokiego szacunku, szczerze oddany

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dokument 29

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 20 IX 1921 r.

L.D. 4252/21.0

Poznań, dn[ia] 20.09.1921
Ostrów Tumski 1

Najprzewielebniejszy^f Księżę Arcybiskupie,

Wasza Arcybiskupia Mość odebrała już zapewne zaproszenie na zebranie Komitetu Biskupów przez Najprzew[ielebniejszego] Ks. Biskupa Podlaskiego, którego, jak Waszej Arcybiskupiej Mości donosiłem 2 września, poprosiłem, aby zaproszenia wysłał.

Powróciwszy z wizytacji ponawiam zaproszenie to na wtorek 27 września, godz. 11 u Ks.Ks. Misjonarzy, ufając, że Waszej Arcybiskupiej Mości nie stanie nic na przeszkodzie, by w zebraniu tym wziąć udział.

Łączę wyrazy głębokiego poważania

g† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor^g
Prymas

Najprzewielebniejszy
Ks. Arcybiskup Józef Bilczewski
Metropolita Lwowski o[b]. łac.
we Lwowie

105. Rataj Maciej (1884-1940), filolog klasyczny, nauczyciel gimnazjalny, 1919-1930 i 1934-1939 poseł na Sejm RP, członek PSL „Wyzwolenie”, współtwórca Centrolewu, 1931-1939 prezes Stronnictwa Ludowego, 1920-1921 minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1922-1927 marszałek Sejmu, redaktor i publicysta. *Rataj Maciej*, w: *Kto był kim*, s. 16-17.

^f Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie czystego papieru formatu A4. W lewym rogu nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. Niżej liczby podawczej dziennika wydrukowana nota: „Przy odpowiedzi należy się powołać na powyższy numer”.

^{g-g} Autograf napisany czarnym atramentem.

Dokument 30**AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 17 X 1921 r.**

Poznań, dnia 17/10 1921

Najprzewielebniejszy^h Księżu Arcybiskupie,

Ks.Ks. Biskupi prowincji Warszawskiej wyrazili na zjeździe, jaki się w tych dniach odbył w Warszawie życzenie, aby tegoroczny zjazd episkopatu polskiego odbył się w dniach 31/5, 1/6 i 2/6 w Krakowie. Jako powód podają następujące okoliczności. Na dzień 3/6 są wszyscy biskupi zaproszeni do Krakowa i prawie wszyscy przyrzekli swój przyjazd. W miesiąc później 5/7 musieliby się Ks.Ks. Biskupi znów powtórnie zjechać do Częstochowy. Celem oszczędzenia kosztów i czasu zalecałoby się zatem skorzystać z bytności biskupów w Krakowie i połączyć z nią tegoroczny zjazd episkopatu.

Jakkolwiek musiałbym zmienić plan podróży wizytacyjnej, jestem ze swej strony gotów przychylić się do życzenia Ks.Ks. Biskupów prowincji Warszawskiej, jeżeli 1) Ks.Ks. Biskupi małopolscy zgodzą się na tę zmianę, 2) jeśli Ks.Ks. Jezuici będą gotowi nas gościć od 31/5 – 4/6. Co do drugiego warunku piszę równocześnie do O. Prowincjała Sopucha¹⁰⁶.

Łączę wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

^h Tekst pisany czarnym atramentem na dwóch stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

106. Sopuch Stanisław (1869-1941) – święcenia kapłańskie w 1897 r. w Zakonie oo. Jezuitów w Krakowie, 1891-1894 wychowawca w konwiktie w Chyrowie; 1897-1899 kaznodzieja i organizator katolickich stowarzyszeń robotniczych w Krakowie i 1899-1904 we Lwowie, 1904-1908, 1913-1915 superior domu we Lwowie oraz 1908-1913 domu rekolekcyjnego tamże, 1915-1918 przebywał w niewoli rosyjskiej w Kijowie; 1919-1926 prowincjał galicyjski (małopolski), 1935-1938 prowincjał wielkopolski, 1938-1941 superior w Kaliszu. *Sopuch Stanisław*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 633.

Dokument 31

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 23 X 1921 r.

Lwów, 23/10 [1]921

Wasza¹ Eminencjo,

Polecony mi przez Prezydenta Paderewskiego¹⁰⁷ i Ministra Skirmunta¹⁰⁸ Dr Orłowski¹⁰⁹ jedzie do Rzymu w sprawach dotyczących naszych stosunków kościelnych w Ameryce. Pozwoliłem sobie skierować Dr. Orłowskiego do Waszej Eminencji, ponieważ W[asza] Eminencja przedstawiała, omawiała tę sprawę w czasie ostatniego pobytu w Rzymie.

Minister Skirmunt – jak słyszę – ma zwrócić się do mnie z prośbą na życzenie posła przy Watykanie¹¹⁰, abym pojechał do Rzymu w sprawach Kościoła w Polsce. Stoję na stanowisku ostatniej uchwały Komitetu Biskupów, że mógłbym jechać dopiero po przedstawieniu Ks.Ks. Biskupom szczegółowo, o jakie sprawy chodzi i po otrzymaniu ich aprobaty na sposób załatwiania. Raczy Wasza Eminencja napisać mi swoje zdanie po wysłuchaniu Dr. Orłowskiego.

Proszę W[aszą] Eminencję przyjąć wyrazy czci najgłębszej, sługa powolny

† Józef Bilczewski

¹ Tekst pisany czarnym atramentem na trzech stronicach papieru formatu listowego. Brak koperty. W prawym górnym rogu karty tytułowej nota ręką urzędnika kurialnego: „Do akt”, w prawym górnym rogu nota: „ad 5309/21.0”.

107. Paderewski Ignacy (1860-1941) – studiował grę na fortepianie w Warszawie, Berlinie i Wiedniu, podczas I wojny światowej uczestniczył w akcji Generalnego Komitetu Pomocy Ofiarom Wojny w Polsce zorganizowanego przez H. Sienkiewicza w 1915 r. w Vevey (Szwajcaria), ze Szwajcarii udał się do Paryża, Londynu i USA, propagując ideę niepodległości Polski, po powrocie do kraju w 1918 r. otrzymał misję utworzenia rządu: od 16 I do 9 XII 1919 r. pełnił w nim funkcję premiera i ministra spraw zagranicznych, 1920-1921 przebywał w Szwajcarii, 1921-1939 mieszkał i koncertował w USA, 1939-1940 członek Rady Narodowej RP w Londynie, 1940-1941 ponownie w USA, gdzie 29 VI 1941 r. zmarł; w 1992 r. jego zwłoki sprowadzono do kraju, składając je w archikatedrze pw. św. Jana w Warszawie. H. Przybylski, *Paderewski. Między muzyką a polityką*, Katowice 1992, passim; *Paderewski Ignacy Jan*, w: *Kto był kim*, s. 60.
108. Skirmunt Konstanty (1866-1949) – ziemianin, 1907-1917 członek Rady Państwa w Petersburgu, 1918-1921 minister pełnomocny RP przy Kwirynale w Rzymie, 1921-1922 minister spraw zagranicznych, 1922-1934 najpierw poseł nadzwyczajny, a potem ambasador RP w Londynie. *Skirmunt Konstanty*, w: *Kto był kim*, s. 111-112.
109. Osoba niezidentyfikowana.
110. Funkcję posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego Rzeczypospolitej przy Stolicy Apostolskiej pełnił od 1 VII 1919 r. do 30 VIII 1921 r. prof. Józef Wierusz-Kowalski (1866-1927). *Wierusz-Kowalski Józef* w: *Kto był kim*, s. 116.

PS. List pasterski¹¹¹ wyniesie 2 arkusze bitego druku. Z różnych stron ludzie świeccy i duchowni podnoszą, że sprawa winna być przez Episkopat przedstawiona wyczerpująco. Ponieważ orędzie wyjdzie od razu w osobnej odbitce, nie będzie nikogo raziło, że wymiary jego są większe. Zresztą będzie je można odrzucić. Najdalej do trzech tygodni pozwolę sobie tekst przesłać.

Dokument 32

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 12 XI 1921 r.

Lwów, 12/11 [1]921

Eminencjo!^j

Raczy Wasza Eminencja z okazji czcigodnych Imienin przyjąć najserdeczniejsze moje życzenia. Pamiętam osobno w każdej mszy świętej i nawzajem się polecam.

List past[erski] wyszł do tygodnia, a drugą odbitkę rękopisu [prześlę] Kard. Karkowskiemu. Wypadł obszerny, ale nie można go skrócić, zwłaszcza, jeśli ma w odbitce być rozpowszechniany.

Z różnych stron zwrócono się do mnie z prośbą, żeby dać pewną całość, omówić szerzej wszystkie kwestie dotyczące małżeństwa, że lepiej choćby przez 3 niedziele omawiać z ambony najważniejsze w tej chwili zagadnienie, niż zbyć sprawę ogólnikami. Gdybyście, Eminencje, osądzili, że rzecz jest nieudaną, będę się z całego serca cieszył, jeśli ktoś zrobi lepiej. Od rana do nocy zajęty diecezją, tylko w jakby kradzionych chwilach oddawać się mogę pisaniu.

Łączę dla Waszej Eminencji wyrazy czci najgłębszej, sługa powolny

† Józef Bilczewski

111. Abp Józef Bilczewski był autorem listu pasterskiego Episkopatu Polski traktującego o sakramencie małżeństwa z roku 1921, wydanego drukiem w roku 1922: *List pasterski biskupów polskich do duchowieństwa i wiernych o małżeństwie*, Poznań 1922.

^j Tekst pisany czarnym atramentem na dwóch stronicach papieru formatu A4. Brak koperty. W prawym górnym rogu karty tytułowej nota ręką urzędnika kurialnego: „Do akt”. Niżej nota ręką adresata: „Odpisałem 16/11 [19]21”. W prawym górnym rogu karty nota: „Konf[erencja] XX. BB.”.

Dokument 33

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 16 XI 1921 r.

Poznań, dnia 16/11 1921

Najprzewielebniejszy^k i Drogi Ks. Arcypasterzu,

Za życzenia na imieniny mnie wyrażone serdecznie dziękuję i za życzliwą pamięć szczerą wyrażam wdzięczność. W trudnych i ciężkich chwilach, jaki[e] każdy z nas przechodzi jest pokrzepiającą rzeczą uczucie łączności między nami – szkoda jednak, że Poznań od Lwowa tak daleko; nieraz miałbym ochotę pojechać, poradzić się, porozumieć – ale to tak daleka podróż, a raczej liche połączenie.

Dr Orłowski był wczoraj u mnie. Nie robiłem mu nadziei, aby mandat, jaki otrzymał od swych rodaków w Ameryce, osiągnął skutek w Rzymie. W tej formie, jak mi rzecz przedstawił nie da się nic przeprowadzić. Radziłem, aby inaczej rzecz uchwycił, bo nie można przecież Ojcu św. powiedzieć: „Nie rób tego arcybiskupa Kardynałem”, albo: „Rzeknij Ojczyźnie św., aby kościoły kat[olickie] przez Polaków w Ameryce pobudowane były na zawsze własnością narodu polskiego respective¹¹² tych, co się na nie składali, a nie Kościoła katolickiego”. Obiecał, że na akcję episkopatu polskiego będzie się starał uzyskać fundusze w Ameryce. Vedremo!¹¹³

Wobec życzenia rządu, by pojechać do Rzymu, trzeba zachować pewną ostrożność i mieć gwarancję, żeby potem za to przy cichym współudziale rządu nie być w sejmie atakowanym – ale z drugiej strony chodzi też o sprostowanie niesłusznych zarzutów przeciwko biskupom polskim ze strony rusińskiej podniesionym. Więc gdy będzie chwila stosowna, dobrze by było, żeby Ks. Arcybiskup pojechał, a tymczasem może dobrze by było posłać uzbierany materiał poselstwa, ale tym razem już z wymienionymi wyraźnie nazwiskami¹¹⁴.

^k Tekst pisany czarnym atramentem na ośmiu stronicach czystego papieru formatu zeszytowego.

W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”

112. Łac.: odnośnie.

113. Wł.: zobaczymy.

114. We wrześniu 1921 r. polskie czynniki rządowe kierowały petycją pod adresem metropolity lwowskiego ob. łac. J. Bilczewskiego i metropolity mohylewskiego abp. Edwarda Roppa, aby udali się do Watykanu z wyjaśnieniami na temat konfliktu polsko-ukraińskiego w Małopolsce Wschodniej. Kiedy abp Bilczewski zasięgnął w tej kwestii opinii Komitetu Biskupów obradującego w dniach 27-29 IX 1921 r. w Warszawie, uzyskał negatywną odpowiedź spowodowaną nieufnością wobec niezdecydowanej postawy rządu w przypadku ewentualnych kontrowersji na linii państwo-Kościół. Było to jednoznaczne nawiązanie do niedawnych perturbacji w dobie plebiscytu śląskiego. Stanowisko Episkopatu Polski potwierdził Zjazd Biskupów w dniach 21-25 VI 1922 r., dodając klauzurę o możliwych interwencjach w sprawie doniosłej wagi u Stolicy Apostolskiej przedstawicieli gremium biskupów, ale wyłącznie

Tutaj jest w biegu utworzenie fakultetu teologicznego¹¹⁵. Między innymi przygotowuje się docentów. Tym końcem [roku] kilku profesorów tutejszego seminarium [duchownego] habilituje się we Lwowie. jeden już przeszedł, drugi niezadługo przejdzie, trzeci musi inną pracę przedłożyć, czwarty, Ks. Barda¹¹⁶, miał poprawić pracę; poprawił, ale jak się dowiaduję ci, co pracę oceniają (bodaj Ks.Ks. prof. Gerstmann¹¹⁷ i Narajewski¹¹⁸) mają wątpliwości, czy uznać pracę za wystarczającą. Mnie bardzo na tym zależy, aby Ks. Barda został profesorem przy uniwersytecie, bo jest pilny, starannie się przygotowuje i jasno wyklada teologię moralną. Przy tym Ksiądz wzorowy, kształcił się w Kolegium Polskim w Rzymie, po czym przez niejaki czas wykladał jako docent w Krakowie (skąd pochodzi), później był spowiednikiem w Krakowie. Przy otwarciu seminarium po wojnie nie miałem moralisty i rozglądając się, i szukając znalazłem Ks. Bardę. Jestem z niego pod każdym względem zadowolony.

Czy Ks. Arcybiskup nie byłby łaskaw coś w tym kierunku zrobić, aby uznano pracę jego za wystarczającą. Do każdej pracy można przykładać miarę surową lub łagodną – wedle okoliczności. Otóż o ile jestem za tym, aby w zwykłych, normalnych warunkach przykładać miarę raczej surową, to jednak sądzę, że

z własnej inicjatywy i w oparciu o własne środki finansowe. S. Wilk, *Episkopat Kościoła katolickiego*, s. 351.

115. Pierwsze próby erygowania fakultetu teologicznego na Uniwersytecie Poznańskim podjęto w latach 1919-1921, ale bez powodzenia. Do finalizacji planów doszło dopiero w 1998 r. M. Szczepaniak, *Wydział Teologiczny w Poznaniu (1919-1922) w świetle archiwaliów watykańskich*, „Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski”, 2014, t. 9, s. 223-236.
116. Barda Franciszek (1880-1964) – święcenia kapłańskie w 1904 r. w Krakowie, dr teologii, 1910-1914 pracował w krakowskim Seminarium Duchownym, 1919-1922 wykładowca teologii moralnej w poznańskim Seminarium Duchownym, 1925-1928 rektor Instytutu Polskiego w Rzymie, 1930-1931 rektor Seminarium Duchownego w Krakowie, 1931-1933 bp pomocniczy diec. przemyskiej ob. łac., 1934-1964 bp ordynariusz tamże. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy*, s. 26-27.
117. Gerstmann Adam (1873-1940) – święcenia kapłańskie w 1896 r. Insbrücku, dr teologii, w 1900 r. habilitacja z teologii pastoralnej na Uniwersytecie Lwowskim, 1900-1902 i 1906-1907 zastępca prof. t. pastoralnej tamże, w 1907 r. prof. nadzwyczajny, w 1910 r. prof. zwyczajny, do 1920 r. kierownik Katedry Teologii Pastoralnej, 1920-1940 kierownik Katedry Teologii Moralnej Szczegółowej tamże, czterokrotny dziekan fakultetu, dwukrotny rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, 1911-1939 członek senatu akademickiego, organizator studiów uniwersyteckich, autor publikacji teologicznych. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 257 nn.
118. Narajewski Stanisław (1860-1943) – święcenia kapłańskie w 1888 r. we Lwowie, dr teologii, 1893-1909 wykładowca katechetyki i metodyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego, 1895-1919 wykładowca kwestii socjalnej tamże, w 1894 r. habilitacja, w 1899 r. prof. nadzwyczajny teologii moralnej, w 1902 r. prof. zwyczajny, trzykrotny dziekan Wydziału Teologicznego, w roku akad. 1922/23 rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 251 nn.

w danych warunkach, gdy się tworzą równocześnie trzy fakultety (Warszawa, Poznań, Wilno), gdy brak jest na ogół sił naukowych, gdy z drugiej strony ze względu na Górny Śląsk trzeba powołać fakultet w Poznaniu, by Górnoślązacy nie potrzebowali jechać na uniwersytet do Wrocławia, że wolno i godzi się być łagodniejszym. Na innych fakultetach patrzono często przez szparę, zamknięto oko, a może i dwoje ócz, więc niechże fakultet Lwowski teologiczny pomoże mi do skompletowania liczby profesorów niezbędnie potrzebnych.

Ks. Barda nie jest już pierwszej młodości; wątpię, czy będzie miał ochotę siadać do nowej pracy i w krótkim czasie ją napisać. Dlatego obawiam się, że podziękuję za profesurę w seminarium i wróci do Krakowa do pracy parafialnej. A o moralistę jest trudno, a jak bez moralisty otwierać fakultet?

Polecając bardzo tę sprawę, łączę miłe pozdrowienie i wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dokument 34

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 3 XII 1921 r.

† Poznań, dnia 3. 12 1921

Najprzewielebniejszy¹ i Drogi Ks. Arcybiskupie,

List pasterski o małż[ęństwie] otrzymałem. Pospieszam to potwierdzić, by Ks. Arcybiskup był o los listu spokojny. Czytałem go z wielkim zadowoleniem; nie jest za obszerny, skoro rzecz ma być gruntownie przedstawiona i skoro ma służyć za broszurę, którą się będzie rozpowszechniało. A do tego celu bardzo się nadaje. Winszuję i dziękuję z całego serca w imieniu episkopatu polskiego.

Mam kilka uwag do zrobienia respective¹¹⁹ kilka małych zmian do zaproponowania. Uwagi te wyślę jutro, bo dziś chciałbym koniecznie list wyprawić.

Mieliśmy tu radę ministrów w Poznaniu, więc przyjęcia, obchody, obiady, rauty i konferencje, to mi zabrało kilka dni czasu. Minister Skirmunt był u mnie na specjalnej konferencji, by omówić niektóre sprawy. Widziałem, że mu bardzo by miło było, gdy[by] Ks. Arcybiskup pojechał do Rzymu. Obecnie zdawałoby

¹ Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.
119. Łac.: odnośnie.

się w rzeczy samej, że chwila dość odpowiednia; zajście u św. Jura¹²⁰ wywołało w Watykanie zaniepokojenie.

Będę 14-go w Warszawie; czy by Ks. Arcybiskup może także nie przyjechał? To bym zwołał posiedzenie Komitetu, bo jest kilka spraw do omówienia. Np. sprawa „Gwiazdy Polskiej”¹²¹, którą redaguje Ks. Błotnicki¹²². Pisałem w tych dniach do członków Komitetu, że „Gwiazda” jest organem centrum narodowego. Tymczasem zasięgnąłem informacji i przekonałem [się], że inne stronnictwa należące do centrum o tym nie wiedzą; zatem „Gwiazda” jest na razie organem stronnictwa Dubanowicza¹²³, a właściwie dwóch panów: Strońskiego¹²⁴ i Dubanowicza. Byłoby zatem dobrze, gdyby Ks. Błotnicki otrzymał informację, że w tym położeniu nie

120. Nawiązanie do wykrycia przez polską policję jesienią 1921 r. punktu kontaktowego ukraińskich komunistów w kompleksie gmachów greckokatolickiej cerkwi archieparchialnej pw. św. Jura we Lwowie. 30 X 1921 r. aresztowano 26 uczestników konferencji Komunistycznej Partii Galicji Wschodniej w podziemiach klasztoru św. Jura. Proces sądowy odbył się w dniach 22 XI 1922 r. – 11 I 1923 r. Dochodzenie objęło 39 komunistów. Trzy osoby skazano na 3 lata ciężkiego więzienia, pięć – na 2,5 roku więzienia, dwie – na 2 lata, pozostałych uniewinniono. Zm., *Święty Jur*, „Kurier Polski”, 14(1921), nr 300, s. 1; F. Świetlikowa, *Proces świętojurski*, „Palestra”, 1967, nr 3, s. 110-121.
121. Właściwie: „Gwiazda Polski” – organ prasowy stronnictwa narodowego Edwarda Dubanowicza, ukazujący się w Warszawie, redagowany w latach 1921-1925 przez ks. Franciszka Błotnickiego.
122. Błotnicki Franciszek (1890-1952) – święcenia kapłańskie w 1914 r. we Lwowie, wikariusz i katecheta w Brzozdowcach, Stryju, Tarnopolu, Chorostkowie, Trzciancu i we Lwowie, pracował w redakcjach czasopism: „Głosu Narodu” (Kraków), „Gwiazdki Cieszyńskiej”, „Niedzieli Cieszyńskiej” (Cieszyn), „Gwiazdy Polski” (Warszawa), „Gazety Kościelnej” (Lwów), sekretarz Związku Dziennikarzy Polskich, 1923-1925 demonstrator w Katedrze Homiletyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, podczas II wojny światowej przebywał w rodzinnym Dynowie (diec. przemyska): udział w tajnym nauczaniu, animator życia kulturalnego miasta, burmistrz (1946-1947), autor licznych utworów literackich. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 281 nn.; *Schematismus archidioecesis Leopoliensis ritus latini 1914-1939*, Leopoli 1914-1939, passim.
123. Dubanowicz Edward (1881-1943) – dr praw, dr filozofii, w 1912 r. habilitacja na Wydziale Prawa i Umiejętności Politycznych Uniwersytetu Lwowskiego, 1913-1914 poseł do Sejmu Krajowego we Lwowie, 1919-1933 prof. nadzwyczajny ogólnego i nowożytnego prawa politycznego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, 1919-1927 poseł do Sejmu RP, inicjator powstania Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego, 1940-1941 przebywał na sowieckim zesłaniu w Kazachstanie, zmarł w Londynie. A. Redzik, *Wydział Prawa*, w: *Academia militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków 2017, s. 500-501; C. Brzoza, *Dubanowicz Edward*, w: *Kto był kim*, s. 268.
124. Stroński Stanisław (1882-1955) – romanista, 1913-1914 poseł do Sejmu Krajowego we Lwowie, 1919-1927 profesor filologii romańskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1927-1939 prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1922-1935 poseł do sejmiku RP, członek Stronnictwa Chrześcijańsko-Narodowego, po II wojnie światowej w Londynie. C. Brzoza, *Stroński Stanisław*, w: *Kto był kim*, s. 439.

może uchodzić jako delegat episkopatu. Pan Stroński zaraz w pierwszym numerze palnął artykuł z ostrzem przeciwko Naczelnikowi¹²⁵ zwróconym.

Łączę miłe pozdrowienie

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dokument 35

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 5 XII 1921 r.

†

Poznań, dnia 5/12 1921

Najprzewielebniejszy[†] Ks. Arcybiskupie,

Przesyłam uwagi, jakie mi się nasunęły przy czytaniu listu. Proszę mi najrychlej dać znać, czy Ks. Arcybiskup się godzi na proponowane zmiany.

Na pierwszej stronie umieści się tytuł: „List pasterski biskupów polskich o małżeństwie”.

Na drugiej stronie można by umieścić „Uwagi dla duchowieństwa”:

1. aby sami poprzednio list z uwagą przeczytali,
2. aby go czytali z należyłą modulacją głosu i odpowiednim podkreśleniem słów, zdań, ustępów mających większą wagę,
3. aby przy niektórych zdaniach dali krótkie objaśnienie.

Czy może raczej te uwagi ogłosić w rozporządzeniach diecezjalnych na miesiąc luty r[oku] 1922 ze względu na to, że list ma być rozpowszechniany jako broszura?

Pisałem do Ks. Arcybiskupa w sprawie habilitacji Ks. Bardy. Otrzymałem już w tym względzie wiadomość od Ks. prof. Waissa¹²⁶ z których [sic!] widzę, że praca Ks. Bardy nie odpowiada wymaganiom¹²⁷. Skoro tak jest, nie mogę nalegać

125. Odniesienie do Naczelnika Państwa (1919-1922) Józefa Piłsudskiego.

[†] Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

126. Wais Kazimierz (1865-1934) – święcenia kapłańskie w 1889 r. w Przemyślu, dr filozofii, 1896-1897 wykładowca teologii fundamentalnej w Instytucie Teologicznym w Przemyślu, 1897-1909 wykładowca filozofii chrześcijańskiej i t. fundamentalnej tamże, 1909-1911 profesor zwyczajny filozofii chrześcijańskiej i t. fundamentalnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego, 1911-1929 kierownik Katedry Filozofii Chrześcijańskiej tamże, dwukrotny dziekan fakultetu, w roku akad. 1917/18 rektor uczelni, dwukrotny prorektor, 1913-1919 rektor Seminarium Duchownego we Lwowie, autor pierwszych podręczników naukowych w j. polskim z zakresu neotomizmu. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, s. 307 nn.

127. Kard. Edmund Dalbor wystosował także do ks. prof. Kazimierza Waisa list dnia 16 XI 1921 r. z prośbą o łagodniejsze potraktowanie rozprawy habilitacyjnej ks. F. Bardy. Ten jednak

nie chcąc obniżyć [poziomu] fakultetu przyszłego Poznańskiego, ani też powagi profesorów, którzy pracę mają oceniać.

Ks. Barda nie mając ochoty pisać drugiej pracy, ani też przyjąć stanowiska zastępcy profesora, postanowił się wycofać. Wstrzymałem go, żeby tego zaraz nie robił, bo seminarium pozostałoby bez wykładów teologii moralnej, a nie wiadomo jeszcze, kiedy powstanie fakultet [teologiczny].

Łączę wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Pro notitia¹²⁸. List z dnia 14/11 zapowiadający nadesłanie „Listu pasterskiego” przyszedł w swoim czasie, natomiast „List pasterski” dopiero w zeszłym tygodniu.

E[dmund]

Dokument 36

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 6 XII 1921 r.

Lwów, 6/12 [1]921

Wasza^m Eminencjo!

Bardzo dziękuję za list łaskawy. Ksiądz Błotnicki nie miał ochoty jechać do Warsz[awy]. Zgodził się dopiero, gdy mnie i jego arcybiskup Teodorowicz zapewnił, że tygodnik nie będzie służył żadnej partii, ale będzie stał nad stronnictwami. O zmianie zaszłej dowiedziałem się dopiero z listu W[aszej] Eminencji i Kard. Karkowskiego. Niezmiernie nad tym boleję. Podzielał zupełnie stanowisko Eminencji.

Do Warszawy na 14/12 nie pojedę, bo każdą prawie jazdę w zimie odchoruję. Jedzie za to b[iskup] Pelczar. Ja stawię się, gdy będzie na porządku dziennym sprawa dóbr duchownych.

W sprawie Ks. Bardy zaraz mówiłem z profesorami; mimo całą życzliwość dla niego nie robili nadziei, tak bardzo słaba ma być rozprawa.

Jazda do Rzymu zdaje się być jeszcze przedwczesna. Trzeba odczekać, co wykaże rozprawa sądowa. Dołączam tłumaczenie odezwy świętojurskiego wikariusza

stanowczo uznał ją za niewystarczającą do wydania pozytywnej opinii. ZJWK, bsygn., List kard. E. Dalbora do ks. K. Waisa, Poznań 16 XI 1921 r.

128. Łac.: do wiadomości.

^m Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach papieru formatu A4. Brak koperty. W prawym górnym rogu karty tytułowej podłużna pieczęć: „P. 12 XII 1921”, niżej nota ręką adresata: „Do Warszawy”. W prawym górnym rogu noty urzędników kurialnych: „Konf[erencja XX. B[iskupów]” i „5838/21.0”.

gener[alnego] do ducho[owieństwa] ruskiego. Eminencja widzi, że składają winę na Polaków. Redakcji „Gazety Kośc[ielnej]” dałem wskazówkę, żeby nic nie pisała o zajściu, póki wszechstronnie nie będzie wyjaśnione.

Był u mnie przed kilku dniami wikariusz generalny Ks. Swoboda¹²⁹ z Czerniowiec¹³⁰. Opowiadał mi, że nuncjusz zaprosił wszystkich biskupów z dawnej Rumunii i części przyłączonych do Bukaresztu na konferencję. Biskupi wyrazili żal, że o treści konkordatu mającego się zawrzeć między rządem rum[uńskim] a Rzymem¹³¹ dowiedzieli się dopiero z projektu wniesionego do tamtejszego parlamentu. Oświadczyli, że gdyby byli zostali wtajemniczeni, dopuszczeni do współpracy, było można uzyskać konkordat o wiele dla Kościoła korzystniejszy. Pilnujcie, proszę, Eminentissimi¹³² u rządu i nuncjusza, aby u nas taka szkoda się nie stała Kościołowi.

Co do uwag nad listem past[erskim], trudności chyba nie będzie; odpowiem na nie, gdy je otrzymam. Proszę zwrócić uwagę Ks.Ks. Biskupom, żeby każdy zamówił znacznie większą ilość na propagandę. Gdybym wydał był ten list tylko od siebie, byłby wypadł ostrzejszy.

Ponieważ święta bliskie, pozwalam sobie przesłać serdeczne życzenia, żeby były [zarówno święta, jak] i cały N[owy] Rok najszczęśliwsze. Oby Bóg zmiłował się nad nami, a raczej żebyśmy już raz stali się godni Jego zmiłowania i budowali zgodnie Ojczyznę, państwo na zasadach katolickich.

Łączę dla Waszej Eminencji wyrazy czci najgłębszej, sługa powolny

† Józef Bilczewski

129. Swoboda Klemens (1853-1928), święcenia kapłańskie w 1876 r. we Lwowie, pracą duszpasterską związany z Bukowiną: m.in. 1902-1904 proboszcz par. Suczawa, 1904-1921 proboszcz par. Radowce, 1921-1928 proboszcz par. Czerniowce, 1921-1924 wikariusz generalny Bukowiny w randze protonotariusza apostolskiego, pełnił również rolę komisarza szkolnego oraz inspektora nauki religii w szkołach średnich tej prowincji. Zmarł 28 II 1928 r. w Czerniowcach. J. Wołczański, *Katalog grobów duchowieństwa rzymskokatolickiego, ormiańskokatolickiego i greckokatolickiego oraz siostr zakonnych na cmentarzach w Żytomierzu, Czerniowcach i Odessie*, „Nasza Przeszość”, 2001, t. 95, s. 388.

130. Czerniowce – miasto na Bukowinie włączone w 1775 r. do Austro-Węgier, 1918-1940 należało do Rumunii, 1940-1941 włączone do Związku Sowieckiego, 1941-1944 ponownie w Rumunii, 1945-1991 ponownie w ZSRR, od 1991 r. wchodzi w skład Ukrainy.

131. Konkordat Stolicy Apostolskiej z Rumunią został zawarty 10 V 1927 r.

132. Łac.: najznakomitsi.

Dokument 37

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 16(?) XII 1921 r.

Eminencjo!ⁿ

W tej chwili otrzymałem uwagi nad listem past[erskim]. Prawie wszystkie przyjmuję. Proszę zaraz kazać gotować i zwrócić uwagę XX. Biskupom, żeby więcej zamawiali na propagandę.

O zakonach napiszę później. List pasterski był wysłany 15/12. Widocznie gdzieś błędził. Tytuł: „O małż[eństwo]”.

List past[erski] bisk[upów] po[skich] zostawiłbym mój dlatego, że ma być odbity w broszurze. Uwagi dla duch[owieństwa] raczej umieścić w rozporządzeniach diecezjalnych].

Sądzę, że przedwczesna rzecz wysyłać list do Ojca św. w sprawie zejść u św. Jura. W sprawie unitów znowu dostarczyłem rządowi materiałów¹³³. Przepraszam, że tak bazgrzę, ale chcę, żeby list zaraz odszedł.

Łączę wyrazy czci najgłębszej, sługa powolny

† J[ózef] Bilczew[ski]

PS. Kardynał Kakowski zaproponował w liście past[erskim] tylko jedną drobną zmianę.

ⁿ Tekst pisany czarnym atramentem na 2,5 stronicach papieru formatu zeszytowego. Brak koperty. W lewym górnym rogu karty tytułowej podłużna pieczęć: „pr. 12 XII 1921”. W prawym górnym rogu noty ręką urzędników kurialnych: „Konf[erencja] Ks.Ks. Bis[ku]p[ów]” i „5839/21.0”.

133. Po roku 1918 abp Bilczewski kilkakrotnie przysyłał zarówno dla Stolicy Apostolskiej, jak i przedstawicielstwa dyplomatycznego RP przy Watykanie materiały źródłowe informujące o relacjach polsko-ukraińskich zarówno podczas wojny ukraińsko-polskiej, jak też w czasie I wojny światowej oraz po jej zakończeniu. Jednym z tego typu źródeł było obszerne opracowanie: „Stosunek «Ukraińców» do Polaków we Wschodniej Małopolsce w latach 1914-1920” sporządzone 18 XII 1920 r. przez ks. prof. dr. hab. Mieczysława Tarnawskiego, wykładowcę Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. J. Wołczański, *Memoriał metropolity lwowskiego obrządku łacińskiego Józefa Bilczewskiego o relacjach ukraińsko-polskich w Galicji (Małopolsce) Wschodniej w latach 1914-1920*, „Folia Historica Cracoviensia”, 2004, vol. 10, s. 449-473.

Dokument 38

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Gniezno 30 XII 1921 r.

W Gnieźnie, dnia 30 grudnia 1921

Waszą^{o'} Arcybiskupią Mość

proszę, aby zechciał przybyć do Warszawy rano dnia 17 stycznia, tak, abyśmy tegoż dnia o godz. 11 mogli odbyć wstępną konferencję w domu Ks.Ks. Misjonarzy (ul. Traugut[t]a 1).

Dotąd wprawdzie nie otrzymałem od komisji rządowej odpowiedzi na naszą deklarację, ale ponieważ dzień 18 stycznia był wspólnie obrany i postanowiony, dlatego trzeba nam się tego terminu trzymać. O ile przed 17 stycznia komisja rządowa da odpowiedź na naszą deklarację, będzie głównym przedmiotem naszych narad dnia 17 stycznia owa odpowiedź rządu. W każdym razie musimy omówić ponownie nasze stanowisko uwzględniając uwagi, jakie tymczasem od Najprzewielebniejszych Ks.Ks. Biskupów nadeszły.

P[†] E[dmund] Kard[ynał] Dalbor^{P'}

Najprzewielebniejszy
X. Arcybiskup Bilczewski
Metropolita Lwowski o[b]. I[ac].
w Lwowie

^{o'} Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie czystego papieru formatu A4. W górnej partii karty tytułowej nota niebieską kredką ręką archiwisty: „Dalbor”.

^{P'-P'} Autograf napisany czarnym atramentem.

Dokument 39**AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 24 I 1922 r.**

Warszawa, dnia 24/1 1922

†

Najprzewielebniejszy^r Ks. Arcybiskupie,

Listy otrzymałem i telegram. Z powodu wyjazdu naszego do Rzymu konferencja z rządem będzie odłożona aż do powrotu. Aż do chwili wyjazdu z Poznania nie miałem jeszcze odpowiedzi od rządu, ale poleciłem Ks. Biskupowi Łukomskiemu¹³⁴, aby skoro nadejdzie otrzymali ją w odpisie członkowie Komisji.

Na przyszej wspólnej Konferencji wytknie się rządowi jego nie bardzo lojalne postępowanie, żeby w ostatniej chwili odwoływać konferencję.

Co się tyczy konferencji kresowych biskupów we Lwowie, to nie ma z nią nic do czynienia obecność lub nieobecność metropolity Szeptyckiego. Bo nie chodzi o porozumienie się z nim, lecz o porozumienie się biskupów łańskich między sobą, jakie stanowisko zająć wobec nawracających się prawosławnych. Jak wiadomo inaczej patrzy Ks. Arcyb[iskup] Ropp¹³⁵, inaczej Ks. metrop[olita] Szeptycki. Nuncjusz twierdził, że enuncjacja ze strony [za]interesowanych biskupów byłaby na miejscu, to znaczy memoriał do Rzymu, ale nim się go wyśle, trzeba między sobą dojść do jednolitości.

Łączę serdeczne pozdrowienia

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

^r Tekst pisany czarnym atramentem na trzech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

134. Łukomski Stanisław (1874-1948) – święcenia kapłańskie w 1898 r. w Poznaniu, 1898-1906 sekretarz abp. F. Stablewskiego, 1906-1916 proboszcz par. Koźmina, 1916-1920 proboszcz archikatedry w Poznaniu, 1920-1926 biskup pomocniczy archidiec. poznańskiej, 1926-1948 bp diecezji łomżyńskiej, 1927-1946 sekretarz Konferencji Plenarnej Episkopatu Polski. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy*, s. 159-163; T. Białous, *Biskup Stanisław Kostka Łukomski (1874-1948). Pasterz niezłomny*, Rajgród 2010, passim.

135. Ropp Edward (1851-1939) – święcenia kapłańskie w 1886 r. w Kownie, 1902-1903 bp diecezji tyraspolskiej z siedzibą w Saratowie, 1903-1917 bp diecezji wileńskiej, 1917-1931 arcybiskup metropolita mohylewski, w 1919 r. więziony przez bolszewików i wydalony z granic archidiecezji oraz Związku Sowieckiego, od 1919 r. przebywał w Warszawie i Poznaniu, w 1931 r. zrezygnował z urzędu rządcy archidiec. mohylewskiej. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy*, s. 204-206; A. Kozyrka, *Arcybiskup Edward Ropp. Życie i działalność*, Lublin 2004, passim.

Dokument 40

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 5 V 1922 r.

Poznań, dn[ia] 5.5. 1922
Ostrów Tumski 1

Najprzewielebniejszy^s Księżu Arcybiskupie,

W załączeniu przesyłam: a) protokół z ostatniego posiedzenia Komitetu Biskupów, b) porządek obrad na Zjazd Episkopatu Polskiego w Częstochowie (w dwóch egzemplarzach, a z tych jeden dla Najprzew[ielebniejszego] Ks. Biskupa Sufragana).

Doświadczenie nabyte na dotychczasowych zjazdach uczy, że dla braku czasu niejednej sprawy nie można było omówić jakby ważność przedmiotu tego wymagała, a to z tego powodu, że pewna część członków zjazdu z góry pobyt na zjeździe tylko na 3 – 4 dni sobie obliczyła. Dlatego proszę tak rozporządzić czasem, aby na same obrady nie licząc podróży pięć dni ofiarować. Proszę również nie zgłaszać się w ostatniej chwili z nowymi referatami. Najpierw należy wyczerpać porządek obrad ustanowiony na mocy przesłanych przez Najprzew[ielebniejszych] Ks.Ks. Biskupów postulatów. O ile potem czasu jeszcze starczy, wolno stawiać wnioski.

Na nabożeństwo, jakie się odbędzie na początku i na końcu zjazdu, należy przybyć w stroju biskupim (sutanna, rókiet, mantolet lub mozetta, biret).

Proszę w końcu Najprzewielebniejszych Ks.Ks. Biskupów, aby – o ile zachodzi przeszkoda – zawczasu zechcieli zawiadomić, że nie przybędą, zaś O. Przeorowi na Jasnej Górze zechcieli donieść, kiedy przybędą (którego dnia i którym pociągiem) i czy przybędą sami, czy w towarzystwie sekretarza.

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor^t
Prymas

Najprzewielebniejszy
Ks. Arcybiskup Józef Bilczewski
Metropolita Lwowski o[b]. ł[ac].
we Lwowie

^s Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie czystego papieru formatu A4. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. Niżej liczby dziennika podawczego wydrukowana nota: „Przy odpowiedzi należy się powołać na powyższy numer”.

^{t-t} Autograf napisany czarnym atramentem.

Dokument 41**AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 2 X 1922 r.**Poznań, dn[ia] 2.10. 1922
Ostrów Tumski 1Najprzewielebniejszy^u Księżę Arcybiskupie,

Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego prof. Kumaniecki¹³⁶ zaproponował mi dzisiaj, aby przedstawiciele Rządu Polskiego odbyli z przedstawicielami Episkopatu konferencję celem omówienia niedomagań, którym podlega Kościół katolicki oraz zażaleń przedstawionych Rządowi przez Episkopat. Ze strony rządu weźmie w tej konferencji udział Prezydent Ministrów, minister wyznań, minister skarbu i spraw zagranicznych. Ze strony Episkopatu Polskiego zaproszą członków Komitetu biskupów.

Ponieważ od czasu wręczenia Rządowi memoriału o położeniu Kościoła w Polsce zaszyły w poszczególnych diecezjach nowe fakty dające powód do zażaleń, proszę Waszą Arcybiskupią Mość, by materiał odnośny wraz z dowodami zechciał jak najrychlej posłać na ręce sekretarza Komitetu biskupów Ks. Biskupa Przeździeckiego, byśmy na konferencji mogli wystąpić z gotowym wystarczającym materiałem.

Panu Ministrowi Kumanieckiemu zaproponowałem jako termin konferencji środę 25 października.

Łączę wyrazy głębokiego szacunku

v-† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor^v
Prymas

Najprzewielebniejszy Ks. Arcybiskup Józef Bilczewski
Metropolia Lwowski o[b]. łac.
we Lwowie

^u Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie czystego papieru formatu A4. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. Niżej liczby dziennika podawczego wydrukowana nota: „Przy odpowiedzi należy się powołać na powyższy numer”.

136. Kumaniecki Kazimierz (1880-1941) – dr praw, w 1911 r. habilitacja w 1911 r. na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1911-1917 docent prywatny administracji i prawa administracyjnego, 1917-1919 prof. nadzwyczajny, 1919-1941 prof. zwyczajny, dwukrotnie dziekan Wydziału Prawa UJ, 21 VIII – 14 XII 1922 r. minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, 1933-1939 członek Rady Miasta Krakowa, autor publikacji prawnych. J. Gołębiowski, *Kumaniecki Kazimierz Władysław*, w: *Kto był kim*, s. 49; P. Żukowski, *Profesorowie Wydziału Prawa*, s. 273-275.

^{v-v} Autograf napisany czarnym atramentem.

Dokument 42

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 2 X 1922 r.

Poznań, dn[ia] 2.10. 1922
Ostrów Tumski 1

Najprzewielebniejszy^w Księżę Arcybiskupie,

W myśl załączonego listu zapraszam Waszą Arcybiskupią Mość na konferencję Ks.Ks. Biskupów z przedstawicielami rządu Polskiego na środę 25 X.

Uważam jednak, że konieczną jest rzeczą, byśmy się przed tą konferencją porozumieli, dlatego proszę waszą Arcybiskupią Mość o przybycie już we wtorek dnia 24 X o godz. 10 ½ w Warszawie na ulicę Mokotowską 14/III do biura Episkopatu Polskiego. Gdyby Minister na proponowany termin się nie zgodził, doniosę o tym zawczasu.

Łączę wyrazy głębokiego szacunku

^x† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor^x
Prymas

Najprzewielebniejszy
Ks. Arcybiskup Józef Bilczewski
Metropolia Lwowski o[b]. łac.
we Lwowie

^w Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie czystego papieru formatu A4. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. Niżej liczby dziennika podawczego wydrukowana nota: „Przy odpowiedzi należy się powołać na powyższy numer”. Niżej autografu autora listu nota czarnym atramentem ręką abp. Bilczewskiego: „Odpisałem 14/10 w Chyrowie, że przybyć nie mogę. Niedomagania, potrzeby Kościoła wymieniłem. † Józef”.

^{x-x} Autograf napisany czarnym atramentem.

Dokument 43

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Gniezno 11 X 1922 r.

Gniezno, dn[ia] 11 października 1922 r.

Najprzewielebniejszy^{y'} Księżę Arcybiskupie,

Od p[ana] ministra W[yznań] R[eligijnych] i O[święcenia] P[ublicznego] otrzymałem telegram: „Konferencja z rządem z powodu choroby ministra Jastrzębskiego¹³⁷ na razie odłożona. (-) Dr Komaniecki, minister”.

Konferencja proponowana na 25 października jest zatem odroczone. Proszę jednak materiał posłać na ręce Ks. Biskupa Przeździeckiego, by mieć gotową podstawę do dalszych kroków z naszej strony.

z'-†Edmund^{z'}

Dokument 44

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 13 XI 1922 r.

Poznań, dnia 13/11 1922

Najprzewielebniejszy^{z'} Ks. Arcybiskupie,

Fakultet teologiczny Lwowski wystosował do mnie pismo, w którym mnie prosi, abym pozwolił Ks. Klawkowi¹³⁸, profesorowi Pisma św. w Seminarium Poznańskim przejść do Lwowa i objąć katedrę Pisma św. Starego Testamentu.

^{y'} Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronicy czystego papieru formatu A4. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. Niżej liczby dziennika podawczego wydrukowana nota: „Przy odpowiedzi należy się powołać na powyższy numer”.

137. Jastrzębski Zygmunt (1875-1925) – absolwent prawa, 1904-1917 urzędnik Banku Rosyjsko-Chińskiego w Chinach, od 1919 r. przebywał w Polsce, 1922-1923 minister skarbu, 1923-1925 prezes Ligi Obrony Powietrznej Państwa. J. Gołębiowski, *Jastrzębski Zygmunt, w: Kto był kim*, s. 44.

^{z'-z'} Tekst pisany czarnym atramentem na trzech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

^{z'} Tekst pisany czarnym atramentem na trzech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

138. Klawek Aleksy (1890-1969) – święcenia kapłańskie w 1913 r. w Gnieźnie, dr teologii, w 1923 r. habilitacja na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie i profesura nadzwyczajna, w 1929 r. prof. zwyczajny, 1923-1939 kierownik Katedry Starego Testamentu na Wydziale Teologicznym UJK, 1925-1927 dziekan fakultetu, 1933-1934 zastępca prorektora uczelni, 1945-1954 kierownik Katedry Egzegezy Starego Testamentu na Wydziale Teologicznym UJ w Krakowie,

Jestem to gotów uczynić. Zanim jednak dam odpowiedź fakultetowi, pragnąłbym wiedzieć, czy Ks. Arcybiskup ze swej strony godzi się na tę kandydaturę. Fakultet w liście do mnie wystosowanym o tym nie wspomina, aby się był już porozumiał z Ks. Arcybiskupem. Pisze tylko, że wydziały [teologiczne] krakowski i warszawski, i ministerstwo zgodziły się na powołanie Ks. Klawka na profesurę nadzwyczajną uniwersytetu Lwowskiego.

Proszę zatem o łaskawą wiadomość, czy Ks. Arcybiskup wie o krokach fakultetu teologicznego we Lwowie i czy się na nie godzi.

Łączę miłe pozdrowienie i wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dokument 45

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 9 XII 1922 r.

L.D. 6336/22.O

Poznań, dn[ia] 9. 12. 1922

Kapituła^z Kościoła Katedralnego we Lwowie zwróciła się do Kapituł Gnieźnieńskiej, Poznańskiej i Chełmińskiej z zaproszeniem do wspólnej akcji u Ks. Nuncjusza celem mianowania do Komisji Papieskiej¹³⁹ trzech przedstawicieli Kapituł.

W załączeniu mam zaszczyt przesłać odpis odpowiedzi udzielonej w tej sprawie Kapitulie Poznańskiej. Przedstawiciele Kapituł Gnieźnieńskiej i Chełmińskiej, którzy ustnie ze mną rzecz omawiali dzielą zapatrywanie wyłuszczone w piśmie moim do Kapituły Poznańskiej.

^{a''}-† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor^{a''} Prymas

1948-1952 dziekan fakultetu, później wykładowca w Seminariach Duchownych w Krakowie, 1923-1939 redaktor „Przeglądu Teologicznego” (od 1931 r. „Collectanea Theologica”), 1948-1954 założyciel i redaktor „Ruchu Biblijnego i Liturgicznego”, twórca nowego przekładu *Psalterza*. B. Szier-Kramarek, *Klawek Aleksy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, red. zbior., Lublin 2002, kol. 88-89; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny*, passim.

^z Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora na jednej stronie czystego papieru formatu A4. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. Niżej liczby dziennika podawczego wydrukowana nota: „Przy odpowiedzi należy się powołać na powyższy numer”.

139. Komisja Papieska – utworzona decyzją Stolicy Apostolskiej w 1921 r. w sprawie pertraktacji z przedstawicielami rządu RP odnośnie do wykonania reformy rolnej. Przewodniczącym został kard. Dalbor.

^{a''-a''} Autograf napisany czarnym atramentem.

 Najprzewielebniejszy
 Ks. Arcybiskup Józef Bilczewski
 Metropolia Lwowski o[b]. łac.
 we Lwowie

Dokument 46

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 1 XII 1922 r.

ODPIS^b

Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański
 L.D. 6136/22/O

Poznań, dn[ia] 1 grudnia 1922

Do Komisji Papieskiej należy, krom 4 prowincjałów siedmiu, Biskupów. Każdy z Biskupów ma prawo dobierania sobie rzeczoznawców i zabierania ich na posiedzenia Komisji papieskiej. Jeśli więc życzenie Kapituł katedralnych zmierzało do tego, by brać udział w obradach Komisji Papieskiej, jako rzeczoznawcy i doradcy swych Biskupów a zarazem obrońcy interesów kapitulnych, to wystarczałoby wniosek taki zrobić do Przewodniczącego Komisji Papieskiej. Wniosek taki, sądzę, nie napotkałby na trudności. Natomiast mam wątpliwości, jeśliżby życzenia Kapituły Metropolitalnej miały tak zrozumieć, że przedstawiciele Kapituł miałby, jako równorzędni członkowie Komisji Papieskiej brać udział w posiedzeniach z Komisją rządową. Bo w takim razie mogłoby słusznie duchowieństwo parafialne, jako użytkownicy beneficjów zażądać, aby miało także swoich przedstawicieli w Komisji Papieskiej, by móc bronić interesów beneficjów posiadających ziemię. Ale wtedy Komisja Papieska stałaby się tak liczną, że pomieszczenie jej sprawiałoby już trudności, nie mówiąc o dyskusjach, które by przybierały rozmiary parlamentarne. Dotychczasowe doświadczenie nauczyło, że Komisja Papieska i Rządowa już w obecnym składzie są za liczne do przeprowadzenia praktycznej pracy i z tego powodu na ostatnim wspólnym posiedzeniu uchwalono wyłonić subkomisje liczące tak ze strony kościelnej, jak państwowej tylko 5 członków. Projekt wniosku do Ks. Nuncjusza załączam.

(-) Edmund
 Kardynał – arcybiskup

 Prześwietna Kapituła Metropolitalna
 w miejscu

^b Tekst pisany na maszynie na jednej stronie papieru formatu A4.

Dokument 47

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 16 XII 1922 r.

Poznań, dnia 16/12 1922

Najprzewielebniejszy^c i Drogi Ks. Arcybiskupie,

Proszę przyjąć serdeczne życzenia na Święta Bożego Narodzenia i Nowego Roku. Niechaj Pan Bóg udziela łaski i zdrowia do spełniania dalszego w tak znakomity sposób zadania, jakie ciąży na metropolicie łacińskim we Lwowie!

Co się tyczy obrad Komisji papieskiej i rządowej, to chętnie przyznaję, że ani jedna ani druga strona nie była przygotowana i to przygotowanie nie byłoby wiele lepsze, gdyby konferencja była miesiąc przedtem zapowiedziana. Bo praca przygotowawcza będzie trwała kilka miesięcy nim się zbierze materiał. Ale rządowi chodziło o to, żeby sprawę, która przez rok spoczywała nietknięta znów rozpocząć. Było to więc znów inauguracyjne posiedzenie, które z natury rzeczy nie może doprowadzić do końca, ale wskazuje co trzeba robić.

Dlatego uważam, że krytyka duchowieństwa nie jest uzasadniona, a krytyka taka zapewne by nie powstała, gdyby biskupi sami w krytyce swych kolegów byli powściągliwsi. Ale zdarza się niestety, że biskupi biorący sami udział w obradach i znajdujący je w porządku, potem je krytykują zwalając winę na tego lub owego biskupa. Takie postępowanie w rzeczy samej obniża powagę biskupów. Różnice zdań muszą być i dobrze, że są, ale to powinno pozostać w łonie biskupów, a nie wydostawać się między duchowieństwo. Nie potrzebuję zapewne zaręczać, że to, co piszę, nie odnosi się do Ks. Arcybiskupa, którego serdecznie pozdrawiam, łączę wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dziękuję bardzo za listy pasterskie!

^c Tekst pisany czarnym atramentem na trzech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”.

Dokument 48

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora, Lwów 25 I 1923 r.

We Lwowie, dnia 25 stycznia 1923

Eminencjo!^d

Bardzo dziękuję za przesłaną łaskawie odezwę w sprawie tańców. Szkoda, że nie została rozesłana całemu episkopatowi przed Nowym Rokiem. Tak przynajmniej uchwalono zeszłego roku na konferencji w Częstochowie. Wobec tego, że jej na czas nie otrzymałem, ponowiłem z ambon mój zakaz zeszłoroczny i sam w kazaniu na zakończenie starego roku w katedrze silnie przeciw wszystkim dawnym i nowomodnym lubieżnym tańcom wystąpiłem. Przesyłam dokładny odpis ogłoszenia tancmistrzów lwowskich.

U mnie bieda, bo z powodu ogólnego wyczerpania ułożyli mię lekarze na tygodnie do łóżka, tak że nawet w niedzielę Mszy św. odprawiać nie wolno. Gdybym się na konferencji episkopatu nie mógł pojawić, proszę najuprzejmiej wszystkim Ks. Ks. Biskupom wyrazić ode mnie bratnie pozdrowienie. Wszystkich przepraszam za przykrości, jeśli je kiedykolwiek wyrządziłem. Polecam się modlitwom. I ja modlić się będę, żeby Kościół, Ojczyzna, episkopat doczekali się rychło chwil, stosunków radośniejszych.

^e-Raczy W[asza] Eminencja przyjąć wyrazy czci najgłębszej, sługa powolny

† Józef Bilczewski^e

^d Tekst pisany maszynowo z wyjątkiem pozdrowienia i autografu autora sporządzonych czarnym atramentem na jednej stronie papieru formatu A4. W lewym górnym rogu karty tytułowej nota ręką adresata: „Do Warszawy”, „Do akt z/z” i „pr. 28/1 [19]23”. W prawym górnym rogu nota ręką urzędników kurialnych: „Konf[erencja] XX. BB.” I „846/23.0”.

^e-^e Fragment napisany czarnym atramentem.

Dokument 49

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 5 II 1923 r.

Poznań, dnia 5/2 1923

Najprzewielebniejszy^{f*} i Drogi Ks. Arcybiskupie,

Wiadomość, że Ks. Arcybiskup zapadł na zdrowiu i że dla odzyskania sił będzie musiał kilka tygodni w łóżku pozostać bardzo mnie zmartwiła, bo odczuwam, jak to przykro jest Ks. Arcybiskupowi, że nawet w niedzielę nie może mszy św. odprawić. Łączę się z modlitwami duchowieństwa i diecezjan Lwowskich, by wyprosić u Pana Boga zdrowie dla Ks. Arcybiskupa i ufam, że Pan Bóg za przyczyną Swej Matki Najświętszej i patronów diecezji Lwowskiej prośb naszych wysłucha.

Odebrałem dziś doniesienie od Seniora episkopatu¹⁴⁰, że w Przemyślu odbędzie się 8-go lutego konferencja biskupów małopolskich, po której Książę-Biskup Krakowski przyjedzie do Warszawy na zjazd Komitetu.

Prezes ministrów postanowił odbyć dnia 14 lutego konferencję z episkopatem polskim i napisał do mnie, żebym zaprosił przedstawicieli episkopatu. Odpisałem mu, że najpierw muszę się z nim ustnie porozumieć, nad czym mamy wspólnie radzić i kiedy. Bo 14-go środa popielcowa i na ten dzień nie będę zwoływał biskupów, bo każdy ma zajęcie w swojej katedrze. Ale przede wszystkim trzeba przedtem wiedzieć, co ma być przedmiotem konferencji, żeby się móc przygotować.

Łączę serdeczne pozdrowienia i wyrazy głębokiego poważania

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Dziękuję bardzo za wycinek z gazet.

^{f*} Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. W górnej partii karty tytułowej nota niebieską kredką ręką archiwisty: „Dalbor”.

140. Mianem tym określano biskupa ordynariusza diec. przemyskiej ob. łac. Józefa Sebastiana Pelczara (1842-1924), którego sakra biskupia miała miejsce w 1899 r. Tak więc podówczas na urządzie pozostawał 24 lata.

Dokument 50**AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 23 II 1923 r.**

Poznań, dnia 23. 2. 1923

Najprzewielebniejszy⁸⁷ i Drogi Ks. Arcybiskupie,

Na zjeździe Komitetu episkopatu polskiego w Warszawie wykonałem wyrażone przez Ks. Arcybiskupa w liście do mnie życzenie. Ks.Ks. Biskupi w odpowiedzi na słowa Ks. Arcybiskupa polecieli mi przesłać nawzajem serdeczne pozdrowienie, zapewnienie o pamięci we mszach św. i w modlitwach oraz życzenia, aby Pan Bóg dla dobra diecezji Lwowskiej i Kościoła w Polsce zechciał Ks. Arcybiskupowi wrócić zdrowie.

W Warszawie byłem z wizytą u p[ana] Prezydenta Rzeczypospolitej¹⁴¹ i u p[ana] Prezesa Ministrów¹⁴². Oboje – ale szczególnie P[rezydent] Wojciechowski¹⁴³ – zażyczyli mi, że pragną rychłego uporządkowania spraw państwowo-kościelnych. Zapowiedział [sic!] mnie też p[an] Prezydent Rzeczypospolitej, że z okazji przyszłej Konferencji [Biskupów] chciałby Ks.Ks. Biskupów poprosić do siebie na obiad. P[rezydent] Wojciechowski jest praktykującym katolikiem, co niedzielę i święto jest z całą rodziną i z otoczeniem na mszy św. i kazaniu. Syn należy do towarzystwa studentów „Odrodzenie”, a córka jest jedną z najlepszych także pod względem religijnym uczennic.

Co się tyczy naszych spraw, to obecnie pracują podkomisje rządowa i biskupia, i to nad usunięciem ograniczeń w dziedzinie prawodawstwa państwowo-kościelnego. Gdy zakończą pracę, zjadą się komisje, by ostateczne powziąć uchwały. Na drugim miejscu będzie obrabiana sprawa uposażenia, na trzecim sprawa dóbr.

Łączę miłe pozdrowienie i wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

⁸⁷ Tekst pisany czarnym atramentem na czterech stronach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. W górnej partii karty tytułowej nota niebieską kredką ręką archiwisty: „Dalbor”.

141. Obowiązki prezydenta RP pełnił wówczas w latach 1922-1926 Stanisław Wojciechowski.

142. Funkcję tę sprawował w okresie 16 XII 1922 – 26 V 1923 Władysław Sikorski.

143. Wojciechowski Stanisław (1869-1853) – współzałożyciel PPS na ziemiach polskich, organizator ruchu spółdzielczego, od 1918 prof. historii i teorii kooperacji w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie, w 1919 r. mianowany ministrem spraw wewnętrznych, 1922-1926 prezydent RP, po zamachu majowym prof. Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego i Wyższej Szkoły Handlowej, autor wielu prac naukowych. *Wojciechowski Stanisław, w: Kto był kim*, s. 17.

Dokument 51

AAG, sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), List kard. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 8 III 1923 r.

Poznań, dn[ia] 8. 3. 1923

Otrzymuję^h wiadomość z Warszawy, że rokowania między podkomisją rządową i biskupią doszły tak daleko, że należałoby się zwołać posiedzenie Komitetu. Proszę zatem Waszą Arcybiskupią Mość, aby zechciał przybyć do Warszawy na dzień 21, 22 i 23 marca.

Pierwsze posiedzenie odbędzie się w środę 21 marca o godz. 11 w biurze Episkopatu Polskiego przy ul. Mokotowskiej 14; na posiedzeniu tym będzie zdana sprawa z przebiegu rokowań oraz powzięta uchwała, czy i kiedy odbyć konferencję z komisją rządową. Krom tego ustali się na tymże posiedzeniu porządek obrad na Zjazd częstochowski.

Dnia 22 III odbędzie się posiedzenie ściślejszego Komitetu w sprawie dóbr duchownych i poduchownych o tym samym czasie i w tym samym miejscu. Dnia 23 III ewent[ualnie odbędzie się] Konferencja z komisją rządową.

ⁱ† Edmund
Kardynał – Prymas⁻ⁱ

Najprzewielebniejszy
Ks. Arcybiskup Józef Bilczewski
Metropolita Lwowski o[brządku] łac[ińskiego]
we Lwowie

^h Tekst pisany na maszynie z wyjątkiem autografu autora pisma na jednej stronie papieru formatu A4. Brak koperty. W lewym górnym rogu nadruk firmowy: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański. L.D. 1584/23.0. Przy odpowiedzi należy się powołać na powyższy numer”. W prawym górnym rogu karty kota urzędnika kurialnego: „Konfer[encja] XX. BB.”. W prawym dolnym rogu karty nota ręką nadawcy pisma: „Cessat, napisałem o tym prywatnie. 16/3 E[dmund]”, niżej autograf czarnym atramentem kanclerza Kurii Poznańskiej: „X. Kurpisz”.

ⁱ Autograf napisany czarnym atramentem.

Dokument 52

AALK, bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, List abp. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego, Poznań 16 III 1923 r.

Poznań, dnia 16. 3. 1923

Najprzewielebniejszy^j i Drogi Ks. Arcybiskupie,

Na dzień św. Józefa przesyłam najserdeczniejsze życzenia, aby Pan Bóg za przyczyną św. Patrona miał Ks. Arcybiskupa i Jego diecezję w Swojej szczególniejszej opiece, a nam wszystkim sprawił tę wielką radość i łaskę, byśmy mogli na zjeździe episkopatu polskiego w Częstochowie¹⁴⁴ powitać drogiego nam metropolitę Lwowskiego i mieć Go wśród siebie zdrowego i silnego¹⁴⁵.

Korzystam z tej sposobności by donieść, że w przyszłym tygodniu ma się zjechać Komitet [Biskupów], ponieważ podkomisja kończy swą pracę i ma przedłożyć umowę o usunięciu ograniczeń Komitetowi do zatwierdzenia.

Łączę miłe pozdrowienie i wyrazy głębokiego szacunku

† E[dmund] Kard[ynał] Dalbor

Bibliografia**Źródła****A. Źródła archiwalne****1. Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie**

sygn. 154, Episkopat Polski. Personalne sprawy (1923-1939), Listy abp. Józefa Bilczewskiego do kard. Edmunda Dalbora.

2. Archiwum Archidiecezji Lwowskiej ob. łac. w Krakowie (tzw. Archiwum Arcybiskupa Eugeniusza Baziaka)

bsygn., Teka: Korespondencja abp. Józefa Bilczewskiego, Listy kard. Edmunda Dalbora do abp. Józefa Bilczewskiego.

^j Tekst pisany czarnym atramentem na 2 ½ stronicach czystego papieru formatu zeszytowego. W lewym górnym rogu karty tytułowej nadruk: „Arcybiskup Gnieźnieński i Poznański”. W górnej partii karty tytułowej nota niebieską kredką ręką archiwisty: „Dalbor”.

144. Konferencja Episkopatu Polski odbyła się w dniach 2-4 VII 1924 r. w Częstochowie, ale już bez udziału abp. Bilczewskiego.

145. Życzenie prymasa nie spełniło się, bowiem abp Józef Bilczewski zmarł 20 III 1923 r. we Lwowie.

3. Zbiory ks. Józefa Wołczańskiego w Krakowie

bsygn., Bilczewski J., Dziennik, Lwów 1900-1923, mps.

bsygn., List kard. E. Dalbora do ks. K. Waisa, Poznań 16 XI 1921 r.

B. Źródła drukowane

Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1939, red. Z. Zieliński, Lublin 1981.

Bilczewski J., *Kazanie wypowiedziane z okazji zjazdu biskupów w katedrze gnieźnieńskiej św. Wojciecha w dniu 26 sierpnia 1919 r.*, Poznań 1919.

Bilczewski J., *Przemówienie przy pożegnaniu wojsk wielkopolskich w dniu 4 czerwca 1919 r. na Błoniu Cytadeli Lwowskiej*, Lwów 1919.

Biskupi polscy zebrani w Gnieźnie u grobu św. Wojciecha do narodu polskiego, Poznań 1919.

Elenchus cleri saecularis ac regularis archidioecesis Leopoliensis ritus latini pro anno Domini 1920-1922, Leopoli 1920-1922.

Kościół rzymskokatolicki i Polacy w Małopolsce Wschodniej podczas wojny ukraińsko-polskiej 1918-1919. Źródła, t. 1-2, oprac. J. Wołczański, Lwów-Kraków 2012.

Kakowski A., *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, Warszawa 2000.

List pasterski biskupów polskich do duchowieństwa i wiernych o małżeństwie, Poznań 1922.

Schematismus archidioecesis Leopoliensis ritus latini 1914-1939, Leopoli 1914-1939.

Wołczański J., *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939-1945. Materiały źródłowe*, cz. 1-2, Kraków-Lwów 2005-2006.

Wołczański J., *Listy abp. Józefa Teodorowicza do abp. Józefa Bilczewskiego z lat 1900-1923*, w: *Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864-1938). Studia i materiały*, oprac. J. Wołczański, Kraków 2017, s. 93-243.

Wołczański J., *Listy biskupa Piotra Mańkowskiego do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1912-1922*, w: *Pasterz i twierdza. Księga jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszańskiemu ordynariuszowi diecezji w Kamieńcu Podolskim*, red. J. Wołczański, Kraków-Kamieniec Podolski 2001, s. 401-447.

Wołczański J., *Memoriał metropolity lwowskiego obrządku łacińskiego Józefa Bilczewskiego o relacjach ukraińsko-polskich w Galicji (Małopolsce) Wschodniej w latach 1914-1920*, „Folia Historica Cracoviensia”, 2004, vol. 10, s. 449-473.

Zakrzewski T. P., *Wspomnienia*, Ciechanów-Płock 2026.

Opracowania

A. Opracowania drukowane

- Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, red. A. Redzik, Kraków 2015².
- Arcybiskup Józef Teodorowicz (1864-1938). Studia i materiały*, red. J. Wołczański, Kraków 2017.
- Białous T., *Biskup Stanisław Kostka Łukomski (1874-1948). Pasterz niezłomny*, Rajgród 2010
- Biedrzycka A., *Kalendarium Lwowa 1918-1939*, Kraków 2012.
- Błogosławiony Józef Bilczewski arcybiskup metropolita lwowski obrządku łacińskiego. Sesja naukowa na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków 4-5 czerwca 2002*, red. J. Wołczański, Kraków 2003.
- Bieńkowski L., *Garampi Giuseppe*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 5, red. zbior., Lublin 1989, kol. 858-859.
- Brzoza C., *Stroński Stanisław*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 439.
- Gołębiowski J., *Jastrzębski Zygmunt*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 44.
- Gołębiowski J., *Kumaniecki Kazimierz Władysław*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 49.
- Kozyrska A., *Arcybiskup Edward Ropp. Życie i działalność*, Lublin 2004.
- Krasowski K., *Biskupi katolicy II Rzeczypospolitej. Słownik biograficzny*, Poznań 1996.
- Ksiądz Biskup Adolf Piotr Szelązek. Człowiek, pasterz, założyciel. Materiały z symposium z okazji 50 rocznicy śmierci Założyciela Zgromadzenia Sióstr św. Teresy od Dzieciątka Jezus*, Toruń 1999.
- Kupczewska J., *Dar papieski dla wolnej Warszawy. Historia papieskiej świecy opowiedziana przez św. Józefa Sebastiana Pelczara*, w: *Constantia et virtute. Księga dedykowana o. prof. dr. hab. Zdzisławowi Gogoli OFMConv w 70. rocznicę urodzin*, red. J. Wołczański, Kraków 2021, s. 541-554.
- Majewski P., *Posłowie i senatorowie Rzeczypospolitej Polskiej 1919-1939. Słownik biograficzny*, t. 3, Warszawa 2005.
- Makowski M., *Kardynał Aleksander Kakowski – metropolita warszawski (1913-1938). Kalendarium*, Warszawa 2015.
- Micewski B., *Zapała Władysław*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, Lublin 2014, red. zbior., kol. 1243-1244.
- Mściwujewski A., *Drexler Ignacy Tadeusz Marian*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, red. zbior., Kraków-Warszawa 1959-1946, s. 375-376.

- Nabywaniec N., *Mińska diecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 12, red. zbior., Lublin 2008, kol. 1184-1189.
- Nir R., *Rhode Paweł Piotr*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 17, red. zbior., Lublin 2012, kol. 74-75.
- Nurowski M., *Szymon Askenazy. Wielki Polak wyznania mojżeszowego*, Warszawa 2005.
- Paderewski Ignacy Jan*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 60.
- Pest C., *Kardynał Edmund Dalbor. Pierwszy prymas Polski odrodzonej*, Poznań 2004.
- Piłsudski Józef Klemens*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 16.
- Przybylski H., *Paderewski. Między muzyką a polityką*, Katowice 1992.
- Rataj Maciej*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 16-17.
- Redzik A., *Wydział Prawa*, w: *Academia militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków 2017, s. 387-550.
- Rezler R., *Wielkopole pod Lwowem*, „*Nasza Wielopolska*”, 2002, nr 35, s. 31-32.
- Skirmunt Konstanty*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 111-112.
- Sopuch Stanisław*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, Kraków 1996, s. 633.
- Staniewicz P., *Warszawska diecezja*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 20, red. zbior., Lublin 2014, kol. 241.
- Starzyński S., *Badeni Stanisław Marcin*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, red. zbior., Kraków 1935, s. 209-211.
- Szczepaniak M., *Wydział Teologiczny w Poznaniu (1919–1922) w świetle archiwaliów watykańskich*, „*Ecclesia. Studia z Dziejów Wielkopolski*”, 2014, t. 9, s. 223-236.
- Szier-Kramarek B., *Klawek Aleksy*, w: *Encyklopedia Katolicka*, t. 9, red. zbior., Lublin 2002, kol. 88-89.
- Świetlikowa F., *Proces świętojurski*, „*Palestra*”, 1967, nr 3, s. 110-121.
- Święty Józef Sebastian Pelczar (1842-1924). Rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego i biskup przemyski*, red. A. Kubiś, J. Wołczański, Kraków 2005.
- Waligórski M., *Godlewski Włodzimierz*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 8, red. zbior., Wrocław-Kraków-Warszawa 1959-1960, s. 188.
- Wierusz-Kowalski Józef*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 116.
- Wilk S., *Episkopat Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1918-1939*, Warszawa 1992.
- Wojciechowski Stanisław*, w: *Kto był kim w II Rzeczypospolitej*, red. J. M. Majchrowski, Warszawa 1994, s. 17.

- Wołczański J., *Biogram i bibliografia prac drukowanych błogosławionego Józefa Bilczewskiego za lata 1888-1929*, w: *Błogosławiony Józef Bilczewski arcybiskup metropolita lwowski obrządku łacińskiego. Sesja naukowa na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków 4-5 czerwca 2002*, red. J. Wołczański, Kraków 2003, s. 17-47.
- Wołczański J., *Katalog grobów duchowieństwa rzymskokatolickiego, ormiańskokatolickiego i greckokatolickiego oraz siostr zakonnych na cmentarzach w Żytomierzu, Czerniowcach i Odessie*, „Nasza Przeszłość”, 2001, t. 95, s. 357-399.
- Wołczański J., *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1939*, Kraków 2002.
- Wyczawski H. E., *Pelczar Józef Sebastian*, w: *Słownik Polskich Teologów Katolickich*, t. 3, red. H. E. Wyczawski. Warszawa 1982, s. 335-346.
- Zakrzewski T. P., *Wspomnienia*, Ciechanów-Płock 2026.
- Zdrada J., *Piniński Leon*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 26, red. zbior., Wrocław 1981, s. 332-337.
- Zm., Święty Jur, „Kurier Polski”, 14(1921), nr 300, s. 1.
- Żukowski P., *Profesorowie Wydziału Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, t. 2: 1780-2012, Kraków 2014.

Netografia

<http://www.wtg-gniazdo.org/ksieza> [dane: 19 IV 2021 r.].

Streszczenie

W strukturach Kościoła katolickiego ziem polskich w ostatnim etapie rozbiorów i początkach II Rzeczypospolitej wyróżniało się dwóch hierarchów: rządcą archidiecezji gnieźnieńsko-poznańskiej, arcybiskup, a od roku 1919 kardynał Edmund Dalbor (1869-1926) oraz metropolita lwowski obrządku łacińskiego abp Józef Bilczewski (1860-1923). Od chwili objęcia przez pierwszego z nich urzędu, natychmiast obaj hierarchowie nawiązali ze sobą ściśle kontakty. Podstawową formą tychże była korespondencja. Do naszych czasów zachowało się 52 listy kierowane z Poznania lub Gniezna do Lwowa, z czego 37 sporządził prymas Polski, a 15 hierarcha lwowski. Pierwsze udokumentowane kontakty w formie epistolarnej miały miejsce tuż po objęciu przez abp. Dalbora swojego urzędu jesienią 1915 r. Z biegiem lat, zwłaszcza po roku 1918, relacje te uległy intensyfikacji. Metropolita lwowski bez najmniejszego wahania uznał w osobie swego interlokutora prymasa Polski, ten zaś okazał mu zaufanie i lojalność odwzajemniał postawą częstych konsultacji w bieżących sprawach dotyczących

relacji państwo-Kościół, organizacji i funkcjonowania struktur kościelnych, czy też kwestii kultury religijnej. Jednym z przejawów szacunku prymasa względem abp. Bilczewskiego była propozycja wygłoszenia przezeń kazania w katedrze gnieźnieńskiej w 1919 r. z okazji pierwszego zjazdu episkopatu w Odrodzonej Ojczyźnie. Poza korespondencją, wspomniani hierarchowie spotykali się podczas posiedzeń Episkopatu Polski w różnych regionach kraju. Na kartach zachowanej korespondencji adresowej do Lwowa, prymas szczegółowo informował abp. Bilczewskiego o terminach konferencji biskupów, zapraszając go na obrady, podejmował problematykę prasy katolickiej, dzielił się refleksją nad zagrożeniami formacji młodzieży ze strony stowarzyszeń zagranicznych instalowanych w Polsce. Niepokojem napawały go rozmowy państwo-Kościół na temat reformy agrarnej, zbyt ingerencji czynników rządowych w wewnętrzne sprawy Kościoła katolickiego, troszczył się o wypracowanie jednolitego programu nauczania religii w całej Polsce, podejmował kwestie opieki pastoralnej nad Polonią amerykańską, promował ideę organizowania wspólnych konferencji biskupów obrządku łacińskiego i greckokatolickiego, zajmował się problematyką przygotowania kadry dydaktyczno-naukowej dla fakultetów teologicznych. Wyraźne miejsce na kartach listów prymasa zajmuje kwestia losów bp. Władysława Bandurskiego, pozbawionego urzędu współpracownika metropolity lwowskiego, a lansowanego przez polskie koła wojskowo-rządowe na stanowisko biskupa polowego Wojska Polskiego. We wszystkich listach dominuje ton serdecznej żałyłości pomiędzy obu korespondentami, a zarazem odpowiedzialności za losy Kościoła i Ojczyzny.

Słowa kluczowe: kard. Edmund Dalbor, abp Józef Bilczewski, Gniezno, Poznań, Lwów, prymas Polski, akcja charytatywna, Episkopat Polski.

THE COMPLETE EDITION OF THE SURVIVING CORRESPONDENCE BETWEEN CARDINAL EDMUND DALBOR AND ARCHBISHOP JÓZEF BILCZEWSKI

Summary

In the structures of the Catholic Church of the Polish lands, in the last stage of the partitions and the beginning of the Second Polish Republic, two hierarchs stood out - the governor of the Archdiocese of Gniezno and Poznań, the Archbishop and, from 1919, Cardinal Edmund Dalbor (1869-1926) and the Metropolitan of Lviv of the Latin rite, Archbishop Józef Bilczewski (1860-1923). From the moment the first of them took office, the two hierarchs immediately established

close contacts. Their basic form was correspondence. 52 letters from Poznań or Gniezno to Lviv have survived to our times, of which 37 were written by the Primate of Poland and 15 by the Lviv hierarch. The first documented contacts in the epistolary form occurred just after Archbishop Dalbor took office in the autumn of 1915. Over the years, especially after 1918, those relations intensified. The Metropolitan of Lviv, without the slightest hesitation, recognised his interlocutor as the Primate of Poland, who reciprocated the trust and loyalty shown to him by frequent consultations on current matters concerning the relationship between the state and the Church, the organisation and functioning of the Church structures or the issue of religious culture. One of the manifestations of the Primate's respect towards Józef Bilczewski was the Primate's proposition directed to the Archbishop to deliver a sermon in the Gniezno Cathedral on the occasion of the first Episcopate Congress in the Reborn Homeland in 1919. Apart from correspondence, the aforementioned hierarchs met during meetings of the Polish Episcopate in various regions of the country.

On the pages of the preserved correspondence to Lviv, the Primate informed Archbishop Bilczewski in detail about the dates of the bishops' conferences, invited him to the meetings, he addressed the issues of the Catholic press, he shared his reflection on the threats to youth formation from foreign associations installed in Poland.

He was concerned about the talks between the state and the Church on the agrarian reform, excessive interference of government factors in the internal affairs of the Catholic Church, he cared for the development of a uniform religious education programme throughout Poland, he raised the issue of pastoral care for the American Polonia, he promoted the idea of organising joint conferences of Latin rite bishops and Greek Catholic rite bishops, he dealt with the issues of preparing teaching and research staff for theological faculties. A clear place in the pages of the Primate's letters is occupied by the fate of Bishop Władysław Bandurski, who was deprived of the office of the collaborator of the Metropolitan of Lviv and was promoted by the Polish military and government circles to the position of the Field Bishop of the Polish Army.

In his correspondence, the Lviv hierarch congratulated the Primate of Poland on his cardinalship, recognising him as the real head of the Catholic Church in Poland. He informed him about the numerous deaths of the clergy of the Lviv archdiocese in the years 1919-1920, raised the issue of financial assistance from the Holy See and Polish ministries of the Second Polish Republic, declared his readiness to donate redundant liturgical paraments made of precious metals to the national treasure, informed his correspondent about the status of the editorial works of the pastoral letter, commissioned by the Polish Episcopate, devoted to the sacrament of marriage. All letters are dominated by the tone of cordial

intimacy between the two correspondents and, at the same time, responsibility for the fate of the Church and the homeland.

Keywords: Cardinal Edmund Dalbor, Archbishop Józef Bilczewski, Gniezno, Poznań, Lviv, the Primate of Poland, charity, the Polish Episcopate.